

DOCUMENTA PRAGENSIA

XXXI

DOCUMENTA PRAGENSIA
XXXI

Řídí Václav Ledvinka a Jiří Pešek

ARCHIV HLAVNÍHO MĚSTA PRAHY

DĚTI VE VELKOMĚSTECH OD STŘEDOVĚKU AŽ NA PRÁH INDUSTRIÁLNÍ DOBY

Stati a rozšířené příspěvky z 29. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 12. a 13. října 2010 v Clam-Gallasově paláci v Praze

Sestavili Olga Fejtová, Václav Ledvinka a Jiří Pešek
s redakční radou

SCRIPTORIVM

Praha 2012

Šéfredaktor: Doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc.

Redakční rada:

PhDr. Olga Fejtová, Ph.D., Doc. PhDr. Michaela Hrubá, Ph.D.,
PhDr. Hana Jordánková, Doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc. (předseda),
Dr. Robert Luft, PhDr. Miloslava Melanová, Prof. Dr. Zdzisław Noga,
Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., Prof. PhDr. Roman Prahel, CSc., Doc. PhDr.
Marie Ryantová, CSc., Dr. Simona Slanicka, Mgr. Tomáš Sterneček,
Ph.D., Mgr. Hana Vobrátková, Ph.D., Prof. Dr. Volker Zimmermann

Lektorovali:

Doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.
Prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

© Archiv hlavního města Prahy, 2012

ISBN 978-80-86852-49-2 (Archiv hl. m. Prahy)

ISBN 978-80-87271-75-9 (Scriptorium)

ISSN 0231-7443

OBSAH / INHALT / CONTENTS

JIŘÍ PEŠEK, Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby [Kinder in der Grossstadt vom Mittelalter bis an die Schwelle des Industriezeitalters / Children in cities from the Middle Ages to the start of the Industrial period].....	9
MILENA LENDEROVÁ, Jak se píše dějiny dětství – příklad francouzské a české historiografie [Wie schreibt man die Geschichte der Kindheit – das Beispiel der französischen und der tschechischen Historiographie]	21
CHRISTIN SAGER, Von der Kindheit haben wir keine Begriffe. Die „Geschichte der Kindheit“ revisited [We have no definition of childhood. The “story of childhood” revisited].....	35
HANA CHORVÁTOVÁ, Deti a detstvo vo včasnóm stredoveku [Kinder und Kindheit im Frühmittelalter].....	49
PETR SOMMER, Dítě ve středověkých pramenech [Das Kind in Quellen des Mittelalters].....	73
JOSEF ŽEMLIČKA, Dítě ve starším středověku [Das Kind im früheren Mittelalter]	81
MARTIN TOMÁŠEK, Kolébka a meč – obraz dětského světa ve středověké Čáslavi [Wiege und Schwert – ein Bild der kindlichen Welt im mittelalterlichen Čáslav]	89
LESZEK ZYGNER, Die Kinder in den mittelalterlichen Synodalstatuten Polens. Eine Skizze [Children in medieval Polish synodal statutes. An overview]	103
OKSANA ZAPLETALOVÁ, Příspěvek k poznání dětského světa ve středověkém Novgorodě. Archeologické prameny a jejich svědectví [Ein Beitrag zur Erforschung der Welt des Kindes im mittelalterlichen Nowgorod. Archäologische Quellen und ihr Zeugnis].....	119
KLAUS ARNOLD, „Do was vil wainens etc. ...“. Die familien- geschichtlichen Aufzeichnungen Christoph Scheurles (1481–1542) im frühneuzeitlichen Nürnberg	

[“Do was vil wainens etc. ...” (“There was a lot of wailing...”). The family records of Christoph Scheurl (1481–1542) in Early Modern Nuremberg]	139
MICHAELA ANTONÍN MALANÍKOVÁ, „Aby byly dobře drženy a s láskou se s nimi jednalo...“. (Ne)radostná doba dětství v českých městech pozdního středověku [„Dass sie gut versorgt und mit Liebe behandelt werden...“ Die (un)erfreuliche Zeit der Kindheit in den böhmischen Städten des Spätmittelalters]	163
BEATA MOŽEJKO, Kinder im spätmittelalterlichen Danzig [Children in late medieval Danzig].....	175
MARCIN GRULKOWSKI, Kinderfürsorge und städtische Finanzen in der Rechtstadt Danzig im 15. Jahrhundert [Children’s care and municipal finances in Rechtstadt Danzig in the 15th century]	191
BLANKA ZILYNSKÁ, Dítě ve středověké Praze očima Jana Rokycany [Das Kind im mittelalterlichen Prag, mit den Augen Jan Rokycanas gesehen].....	217
CHRISTIAN KLEIN, Beobachtungen zum Schulwesen in Mainz und Frankfurt am Main vor der Reformation [Observations on education in Mainz and Frankfurt am Main before the Reformation].....	233
ALOIS SCHMID, In musarum castris. Erziehung und Ausbildung am Gymnasium Poeticum der Reichsstadt Regensburg im Konfessionellen Zeitalter [“In musarum castris”. Upbringing and education at “gymnasium poeticum” at the imperial city of Regensburg in the Denominational Era]	269
MICHAL SVATOŠ, Děti ve školských rádech partikulárních škol pražských měst předbělohorského období (16. a počátku 17. století) [Kinder in den Schulordnungen der Partikular- schulen in den Prager Städten in der Ära vor der Schlacht am Weißen Berg (16. und frühes 17. Jahrhundert)].....	295
MARTIN HOLÝ, Úloha pražských měst v procesu výchovy a vzdělávání nobility na prahu novověku [Die Rolle der Prager Städte im Prozess der Erziehung und Bildung des Adels an der Schwelle zur Neuzeit]	303

MICHAELA FREEMANOVÁ, V cizích službách. Život a smrt pražského fundatisty [In fremden Diensten. Leben und Tod eines Prager Fundatisten].....	317
ANNA MIKOŁAJEWSKA, Der Kindliche Raum zwischen Glauben und Schule im frühneuzeitlichen Thorn [The space of the child – between faith and school in Early Modern Toruń].....	329
PIOTR KOCIUMBAS, Jugenderziehung und musikalisch-dichterisches Schaffen am Akademischen Gymnasium zu Danzig im 17. Jahrhundert [Youth education, and music and poetry at the academic gymnasium in Danzig in the 17th century].....	351
PETR KREUZ, Vytváření ďábla v jezuitské škole na Malé Straně roku 1644. Dětský čarodějnický proces? [Die Teufelsbeschwörung in der Jesuitenschule auf der Prager Kleinseite im Jahr 1644. Ein Kinderhexenprozess?].....	371
PAVLA SLAVÍČKOVÁ, Na pomezí dospělosti. Majetkoprávní pohled na postavení dětí v raně novověké městské společnosti [An der Grenze zum Erwachsenenalter. Ein besitzrechtlicher Blick auf die Stellung des Kindes in der frühneuzeitlichen städtischen Gesellschaft].....	395
DAVID TOMÍČEK, Obraz dětského věku v česky psaných lékařských pramenech 16. století [Das Bild der Kindheit in tschechischen medizinischen Quellen des 16. Jahrhunderts].....	405
MILOŠ SLÁDEK, Proměny obrazu dítěte a výchovy v českých pobělohorských postilách aneb Řádně přiznaný zmetek či stavba z písku [Die Wandlungen des Bildes von Kind und Erziehung in den tschechischen Postillen der Zeit nach der Schlacht am Weißen Berg].....	417
DOROTA ŻOŁĄDŹ-STRZELCZYK, Dzieciństwo w mieście na ziemiach polskich w XVI–XVIII wieku – możliwości źródłowe i perspektywy badawcze [Kindheit in der Stadt in den polnischen Ländern des 16.–18. Jahrhunderts – mögliche Quellen- und Forschungsperspektiven].....	441
ANDREAS WEIGL, Zwischen behüteter Versorgung und Bettel. Streiflichter auf die Grossstadtkindheit in Wien im ausgehenden 17. Jahrhundert [Between guardianship and pauperism. Fleeting views of urban childhood in Vienna at the close of the 17th century].....	455

SIMONA SLANICKA, Bastarde der Medici und der Sforza im Bild. Benozzo Gozzolis <i>Zug der Heiligen Drei Könige</i> als Rechtfertigung illegitimer Dynastien im Florenz und im Mailand der Renaissance [Illegitimate children from the House of Medici and Sforza. Benozzo Gozzoli's <i>The Procession of the Magi</i> as justification of the illegitimate dynasty in Florence and Milan during the Renaissance]	487
WOLFGANG HARTUNG, Armut und Marginalität. Kinder zwischen Fürsorge und Disziplinierung in der Frühen Neuzeit [Poverty and marginality. Children between social care and punishment in the Early Modern era]	495
JITKA LNĚNIČKOVÁ, Prostor dětských her ve městech [Der Raum für Kinderspiele in den Städten]	521
Zusammenfassung / Summary (<i>Olga Fejtová</i>)	533
Seznam autorů	595

RESUMÉ

OLGA FEJTOVÁ

JIŘÍ PEŠEK

Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby

Dějepisectví je obor vážený a vážný. Přesto se i v historiografii častěji etablovalo přesvědčení, že společnost minulosti nebyla tvořena jen důstojnými (a nedůstojnými) muži, nýbrž také ženami a ... dětmi. Ty sice nebyly dominantním nebo tvůrčím prvkem městského života a městských dějin, do historie – konkrétně pak historie měst – však patří zcela nepochybnitelně. Je ovšem přiměřeně věnovat dětem ve městě středověku a raného novověku publikaci značného rozsahu a mezinárodního záběru? Je to téma historiograficky relevantní a nosné, společensky aktuální? Soudím, že ve srovnávané míře. Diskuse dnešní, převážně městské evropské společnosti se v poslední době stále častěji obrací k tématu stárnutí populace, k aktuálnímu nebezpečí, že evropská města se brzy stanou sídly masy přestárlých, neproduktivních, péči potřebujících lidí¹, a ovšem také k obavě, že děti z měst vymizí a společnost přestane být schopna své fyzické i sociální reprodukce.² Téma dětí je tedy druhým pólem tematiky stárnutí populace, která se stále výrazněji koncentruje do měst. Problém sociálně generační stabilizace moderní urbánní společnosti bez něj nelze vyřešit.

Téma dějin dětí a dětství samozřejmě není v evropském kontextu ani v českém výměru tématem zcela novým a nezpracovaným. Před více než půlstoletím (odhlédneme-li od starších prací, zaměřujících se zejména na děti z panovnických rodin) je razantně otevřel Philippe Ariès a od té doby se na tomto širokém poli uplatnily stovky badatelů.³ V českém prostředí měly pro středověk zásadní význam výzkumy

1 Srov. HARTMUT HÄUSSERMANN – DIETER LÄPPLÉ – WALTER SIEBEL, *Stadtpolitik*, Bonn 2008, s. 203–214.

2 Obecněji lze připomenout problémy např. severovýchodu dnešní Spolkové republiky Německo, kde mezi lety 1990 a 1995 klesl počet nově narozených dětí o 58%. Nejdrastičtěji se to projevilo v městě Rostocku. Srov. MARTINA HAMPLOVÁ, *Migrační vlny ve Spolkové republice Německo po roce 1989 mezi severními a jižními spolkovými zeměmi*, Praha 2011, s. 45.

3 PHILIPPE ARIÈS, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris 1960. Pro českou historiografii má zásadní význam sborník z pardubické konference: *Dítě a dětství napříč staletími*, (edd.) TOMÁŠ JIRÁNEK – JIŘÍ KUBEŠ, Pardubice 2002 (= Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, Supplement 5), zde pro starší období zejména přehledná studie BOŽENY KOPIČKOVÉ, *Vstup české medievalistiky do studia dětské evropské problematiky ve středověku? Glosy*

Noemi Rejchrtové, Pavla Spunara či Martina Nodla.⁴ Pro raný novověk zmiňme zejména studie Václava Bůžka, pro pozdější dobu řadu prací Mileny Lenderové, respektive četné projekty, které vedla a publikovala.⁵ Jen František Hoffmann však – alespoň stručně – vztáhl problematiku dětství také ke středověkému městskému prostředí.⁶

Klíčovou limitující podmínkou pro výzkum dětství ve městech středověku a podstatné části raného novověku je – a v českém prostředí zřejmě i zůstane – omezená pramenná základna.⁷ Oporou tu je legendistika, teologická a obecněji náboženská literatura, testamenty, pozůstalostní inventáře, od konce 16. století první matriky, dále nepočtený soupisový materiál ke školské problematice a až od 17. století

a otázky, in: tamtéž, s. 49–60. Zde byly dosavadní výsledky českého výzkumu konfrontovány s mezinárodní produkcí.

- 4 NOEMI REJCHRTOVÁ, *Dětská otázka v husitství*, Československý časopis historický 28, 1980, s. 53–77; PAVEL SPUNAR, *Rodzina i dzieci w pogladach Jana Husa*, Kwartalnik historyczny 90/4, 1983, s. 745–756, MARTIN NODL, *Dětství v předmoderní době*, Souvislosti 4, 1996, s. 7–29.
- 5 VÁCLAV BŮŽEK, *Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku*, in: *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, (ed.) MILENA LENDEROVÁ, Praha 2002, s. 45–66. Je zajímavé, že v monumentálním díle VÁCLAV BŮŽEK ET AL., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, se děti – najmě v městském kontextu – prakticky vůbec neobjevují. Početné a cenné práce M. Lenderové, z nichž nejnověji zmiňme alespoň: MILENA LENDEROVÁ – KAREL RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006, jsou přehledně anotovány v jejím příspěvku *Jak se pší dějiny dětství – příklad francouzské a české historiografie* v tomto svazku.
- 6 FRANTIŠEK HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992. Na s. 344 k tomu říká: „Děti se rodilo hodně, ale mnoho jich brzy umíralo. Lidský cit k dětem se rodil postupně. Ve 13. století vztah k dětem u nás měl humánní charakter, ale stereotyp přezíravého až necitelného vztahu k dětem někdy přetrvával.“ Škoda, že autor neříká, na jaké bázi dospěl k těmto obecným poznatkům. Nověji srov. FRANTIŠEK HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 337–362.
- 7 V našem svazku mají v tomto smyslu mimořádnou cenu příspěvky: PETR SOMMER, *Dítě ve středověkých pramenech*; BLANKA ZILYNSKÁ, *Dítě ve středověké Praze očima Jana Rokycany*; DAVID TOMÍČEK, *Obraz dětského věku v česky psaných lékařských pramenech 16. století* a samozřejmě také studie klasika oboru – KLAUS ARNOLD, „Do was viel waimens etc. ...“ *Die familiengeschichtlichen Aufzeichnungen Christoph Scheurls (1481–1542) im frühneuzeitlichen Nürnberg*. Z jeho novější produkce k našemu tématu je v tomto ohledu mimořádně inspirativní: KLAUS ARNOLD, *Kindertotenbilder – Neue Zugänge zu Leben und Tod von Kindern im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, in: *Kinderwelten. Anthropologie – Geschichte – Kulturvergleich*, (Hsrg.) KURT W. ALT – ARIANE KEMKES-GROTTENTHALER, Köln – Weimar – Wien 2002, s. 208–222.

konskripční materiály rozličné povahy, které ovšem děti dlouho zaznamenávají jen sporadicky, respektive vnímají děti až pokročilejšího věku.

Středověká a raně novověká města byla populačně nestabilní: v trvale krizových hygienických podmínkách v podstatě trvale vymírala a mohla růst jen díky přílivu vždy nových imigrantů z venkova.⁸ Děti přitom tvořily podstatný, byť i velmi nestabilní segment městské společnosti. Rodilo se jich velké množství, v manželství i mimo ně.⁹ Dětská úmrtnost, dnes těžko představitelně vysoká (odhady, dosahující 50–70 % úmrtí pro věk do pěti let pro raný novověk, překvapivě korelují s výsledky výzkumů o situaci v některých – např. severočeských – průmyslových regionech na počátku 20. století) a multi-kauzální (dětské nemoci, obecné epidemie, podvýživa, úrazy) a trvale působící nebo snad pravidelně kulminující v cyklických, velmi rychle se opakujících vlnách, však vždy znovu srážela stavy dětské populace na minimum.¹⁰ Vzhledem k obdobně vysoké, respektive v obdobných vlnách oscilující úmrtnosti lidí v produktivním věku však přece můžeme říci, že děti tvořily podstatný, něco více než třetinový, v některých letech snad až početně dominantní segment městské společnosti středověku a raného novověku.¹¹

Kdo ale vlastně byly „děti“ oněch staletí? Byly to – zajisté do jiných kulís a kostýmů přesazené – paralely k dětem dnešním, tj. lidská mláďata ve věku od narození do (v hranicích zakotvených ve středověkých a raně novověkých konceptech) dvanácti nebo čtrnácti let? Dosavadní historická literatura, intenzivně se obírající historickým fenoménem „dítěte“ nejspíše od počátku šedesátých let, dlouho tvrdila, že v podstatě nikoliv. Klasik tématu Philippe Ariès v knize *Dítě a rodinný život za starého režimu* vytyčil roku 1960 „černou“

⁸ Velká česká tradice populačních dějin dovoluje opřít naše mínění o velké syntetické práce: PAVLA HORSKÁ – MILAN KUČERA – EDUARD MAUR – KAREL STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990; LUDMILA FIALOVÁ ET AL., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996 (1998²).

⁹ ERNA M. JOHANSEN, *Betrogene Kinder. Eine Sozialgeschichte der Kindheit*, Frankfurt am Main 1978, s. 41–60; LUDMILA FIALOVÁ, *Vývoj plodnosti v Praze a jejím okolí v letech 1880–1910*, Documenta Pragensia (dále DP) 7, s. 493–502.

¹⁰ LUDMILA FIALOVÁ, *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*, DP 16, 1998, s. 227–234.

¹¹ SROV. EDUARD MAUR, *Obyvatelstvo českých zemí v raném novověku. Třicetiletá válka*, in: L. FIALOVÁ ET AL., *Dějiny obyvatelstva*, s. 106.

tezi, že děti byly ve středověku a raném novověku pokládány prostě za miniaturní dospělé.¹²

Dětství jako specifická a svým charakterem v rámci lidské existence unikátní fáze ontogenetického utváření lidského jedince tak podle něj v podstatě nemělo existovat: Děti podle této teorie, již záhy intenzivně diskutované, tvrdě napadané¹³, v jednotlivých částech vyvrácené a v jiných opět potvrzované, byly plně – samozřejmě v podřízeném postavení – integrovány do fungování ekonomicky definované, vlastní nebo cizí rodiny. Spíše než „teplo emocionality“ s ní údajně sdílely nejen každodenní boj o přežití, ale přejímaly i zážitkový a zkušenostní komplex její každodenní žité reality.¹⁴ Byli to „malí velcí lidé“.¹⁵ Tak jsou děti i zobrazovány na řadě obrazů 15. a 16. století, kde vystupují jako součást komparzu např. scén Ukřižování. Liší se od „velkých“ lidí jen formátem, nikoli však obléčením nebo postoji, mírou zájmu, případně snad jiným vydělením z přihlížející lidské masy.

¹² Srov. P. ARIÈS, *L'enfant*. Srov. také kritickou předmluvu k německému (na prou vlnu kritiky již reagujícímu) vydání jeho knihy z pera Hartmuta von Hentig. Srov. PHILIPPE ARIÈS, *Geschichte der Kindheit*, München 1978, s. 7–44, zde zejména s. 31. V našem svazku se s touto problematikou v kontextu rozsáhlé pedagogicko-historické zahraniční literatury kriticky vyrovnává příspěvek CHRISTIN SAGER, *Von der Kindheit haben wir keine Begriffe. Die „Geschichte der Kindheit“ revisited*.

¹³ Z prvé vlny kritiky bývá jmenována zejména slavná americká autorka: NATALIE ZEMON DAVIS, *The reasons of misrule. Youth groups and charivaris in sixteenth century France*, Past and Present 50/Febr., 1971, s. 41–75; z německé opozice vůči Arièsovým vyostřeným tezím srov. zejména KLAUS ARNOLD, *Kind und Gesellschaft in Mittelalter und Renaissance. Beiträge und Texte zur Geschichte der Kindheit*, Paderborn 1980. Z dalších Arnoldových prací srov.: *Die Einstellung zum Kind im Mittelalter*, in: *Mensch und Umwelt im Mittelalter*, (Hrsg.) BERND HERRMANN, Stuttgart 1986, s. 53–64; TÝŽ, *K sociálním dějinám dětství ve středověku*, Historická demografie 15, 1991, s. 123–140. Celkový pohled na Arièse a kritické přezkoumání jeho teorií podává s odstupem kniha PATRICK HUTTON, *Philippe Ariès and the Politics of French Cultural History*, Amherst – Boston 2004.

¹⁴ K tomu srov. příspěvek MICHAELY MALANÍKOVÉ „*Aby byly dobře drženy a s láskou se s nimi jednalo...*“ (*Ne*)radostná doba dětství v českých městech pozdního středověku v tomto svazku.

¹⁵ Je třeba si uvědomit, proč se diskuse o dějinách dětství stala právě v šedesátých a sedmdesátých letech ve Francii i v celé západní Evropě tak aktuální: zavedení perorální antikoncepce dynamizovalo genderové emancipační procesy a vedlo ke krizi rodiny s celou řadou závažných ekonomických a sociálních důsledků trvalé povahy i ke změně populačních trendů. Zlomovým momentem, od něhož startuje radikální pokles porodnosti, se v celoevropském kontextu stal rok 1964. Srov. EVELYNE SULLEROTOVÁ, *Krise rodiny*, Praha 1998, s. 33–40.

Je to však reálný odraz skutečnosti, nebo spíše podléháme klamu neporozumění dobové biblické a obecněji náboženské mluvě? „Dítky boží“ jsou přece všichni křesťané.¹⁶ Děti tak patří mezi dav těch lidí, kteří nejsou vzděláni, neovládají přednes, natož pak výklad slova Božího, a musí být tedy soustavně poučováni a disciplinováni. V tom se však hospodářovy děti neliší od jeho (věkem mnohdy pokročilé) čeledi, od všech těch děveček, služek, čeledínů nebo učedníků a tovaryšů, kteří také – přinejmenším přeneseně a v oblasti domácí vlády i duchovní zodpovědnosti – patřili do hospodářovy rodiny.¹⁸ Jasně to definovala luteránská reformace, která hospodáři přikázala pravidelně hlasitě předčítání z Bible nebo postily, aby se jeho široká, ekonomicky vnímaná rodina katechizovala a disciplinovala.¹⁹ Noemi Rejchrtová konstatovala takové společensky unifikující pojetí dětskosti již u husitů, kteří žádali podávání svátosti oltářní i malým dítkám, protože i ta měla bezprostřední vztah k Bohu a přijetí svátosti bylo předpokladem jejich spasení.²⁰

A přece i v tomto unifikujícím konceptu existovala přinejmenším od luteránské reformace jistá výjimka: matky měly být podle Lutherova názoru schopny číst Bibli, katechismy nebo zpěvníky, protože jejich úkolem bylo naučit malé děti základním textům modliteb a písní, tedy textům potřebným pro začlenění nového jedince do křesťanské obce a do rituálního provozu jejího roku.²¹

¹⁶ K tomu populárně, ale velmi přesně MARTIN NODL, *Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku*, Dějiny a současnost 28/1, 2006, s. 30–33.

¹⁷ Srov. JARMILA PEŠKOVÁ, *Postilla dítek Božích Tomáše Rešátka Soběslavského z r. 1589*, *Studia Comeniana et historica* 21/44, 1991, s. 107–111.

¹⁸ E. M. JOHANSEN, *Betogene Kinder*, s. 49.

¹⁹ EIKE WOLGAST, *Luthers Beziehungen zu den Bürgern*, in: *Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546 I.*, (Hrsg.) HELMAR JUNGHANS, Göttingen 1983, sv. 1, s. 601–612, sv. 2, s. 938–943; ERDMANN WEYRAUCH, *Die Illiteraten und ihre Literatur*, in: *Literatur und Volk im 17. Jahrhundert II.*, (Hrsg.) WOLFGANG BRÜCKNER – PETER BLICKLE – DIETER BREUER, Wiesbaden 1985, s. 465–474; TÝŽ, *Bücher im Alltag niedersächsischer Bürger im 16. und 17. Jahrhundert*, in: *Stadt im Wandel III. Kunst und Kultur des Bürgertums in Norddeutschland 1150–1650*, (Hrsg.) CORD MECKSEPER, Stuttgart – Bad Cannstatt 1985, s. 653–659, AMEDEO MOLNÁR, *O křesťanské svobodě/Martin Luther*, in: TÝŽ, *Na rozhraní věků. Cesty reformace*, Praha 1985, s. 141–243.

²⁰ N. REJCHRTOVÁ, *Dětská otázka*, s. 53–77.

²¹ K realitě měšťanské recepce jeho děl srov. OLGA FEJTOVÁ – JIŘÍ PEŠEK, *Martin Luther in den Bibliotheken böhmischer Bürger um 1600: Zur Rezeption und Wirkung von Luthers Lehre*, *Bohemia* 37, 1996, s. 319–340.

Prakticky paralelní povinnosti, ale i příslušnou literaturu najdeme též v židovském prostředí, kde byla výchova malých dětí rovněž svěřena ženám.²² I ony se měly v tomto kontextu naučit číst jidiš, tedy jazyk moralistních knížek s exemply, jejichž osvojení bylo potřebné pro řádný život v obci. Oproti tomu židovští muži se měli od počátku školního věku snažit dospět až k hebrejštině, potřebné k hlubšímu proniknutí do tajů svatých textů.

Kdo tedy byly „děti“ ve středověkém a raně novověkém městě? Kde leží historicky zlomové momenty ve vývoji vztahu urbánní společnosti k „vlastním mláďatům“? Byla opravdu – s ohledem na příliš čtená dětská úmrtí, nastolující otázku po tom, zda spíše smrt dítěte, anebo přece jen jeho přežití patří mezi obvyklé úkazy, a co tedy lze považovat za výjimku – středověká a až do 17. století snad i raně novověká společnost vůči dětem lhostejná až bezcitná, jak tvrdí Ariès a o tři desetiletí později po něm opakuje např. František Hoffmann v knize *České město ve středověku*? A od kdy byly tedy děti brány „na milost“ a na vědomí? Existovala již ve středověku a raném novověku ona moderní medicínou a populační vědou zdůrazňovaná hranice pátého roku života, jejíž úspěšné překročení v době industrializace už jedinci v podstatě garantovalo naději na dožití se dospělostí?²³ Lze ji ztotožnit s koncem „prvé fáze dětství“ na úrovni šesti či sedmi let, s níž se setkáváme v dobové právní i naučné literatuře?

Nejde nám ale jen o definici dítěte a o podchycení relativní četnosti výskytu lidských mláďat v městské společnosti sledovaného období. Otázkou zůstává, do jaké míry byla společností a konkrétně rodinou vnímána specifická tělesnost dítěte a jaké to mělo důsledky. Právní literatura raného novověku dokládá, že horní hranice dětství – tedy počátek dospělosti – byla do velké míry identifikována s vytvořením sekundárních pohlavních znaků.²⁴ V řadě případů to byl velmi pravděpodobně i počátek aktivního pohlavního života. Dnešní morální

²² JIŘINA ŠEDINOVÁ, *Židovské ženy v Praze 16.–18. století*, DP 13, 1996, s. 91–100, zde s. 95–98.

²³ V tomto svazku srov. příspěvek PAVLY SLAVÍČKOVÉ *Na pomezí dospělosti. Majetko-právní pohled na postavení dětí v raně novověké městské společnosti*.

²⁴ JIŘÍ PEŠEK – MICHAL SVATOŠ, *České předbělohorské školství a Komenského Didaktika*, in: *Pocita Univerzity Karlovy J. A. Komenskému*, (edd.) JAROSLAVA PEŠKOVÁ – JOSEF CACH – MICHAL SVATOŠ, Praha 1991, s. 66–72, zde s. 67. Srov. též příspěvek MICHALA SVATOŠE *Děti ve školských řádech partikulárních škol pražských měst předbělohorského období (16. a počátku 17. století)* v tomto svazku.

normy a standardy by v tomto ohledu neměly překrývat skutečnost, že v sociálně slabých vrstvách populace velké většiny evropských států nejméně až do počátku 20. století ve venkovském, v menší míře pravděpodobně ale i v městském prostředí prožila velká část žen první těhotenství někdy mezi třináctým a čtrnáctým rokem života.²⁵

Měly však děti oné doby „svůj svět“? A kde ležel? Výzkumy opírající se o analýzy bytové a každodenní reality chudých městských vrstev kolem roku 1900 tíhnou k přesvědčení, že „děti, vyrůstající na minimálním prostoru domácností, mohly na vlastní oči vidět a spoluprožít vše, co se v těchto prostorách dělo. Byly proto také na životní realitu připraveny úplně jinak než dnes. Žily v sociální a ekonomické domácnostní jednotce s rodiči a většinou i dalšími dospělými. Nepředpojatý vztah k nahotě, k vykonávání tělesných potřeb a k biologickým událostem, jako je narození nebo smrt – do všech těchto poměrů se děti vžívaly zcela nenuceně.“ Tak to alespoň tvrdí Erna M. Johansen v *Sociálních dějinách dětství*.²⁶ Je však tento pohled plně zpětně transponovatelný do středověku a raného novověku? Máme představu o odlišnostech dětského života ve městech v rámci sociální stratifikace městské komunity? Nebo spíše jen odhadujeme diference, stanovené prostým odečítáním od relativně nejlépe prozkoumatelné situace dětí z rodin tehdejších městských elit?

Ptejme se proto, jak konkrétně vypadal životní prostor dětí v převážně zastavěné krajině středověkého a raně novověkého velkoměsta? Existovaly v něm, respektive i v jednotlivých blocích a domech „prostory dětství“? Vypovídají dostupné prameny již pro středověk a raný novověk něco o typických „prostorech her“, o „prostorech dětských sociálních zkušeností“? A najdeme ve městě prostory, které byly „dětem zakázány“? Jestliže děti patřily k ekonomické rodině, byly podle míry svých sil a dovednosti zapojovány do komplexu domácích i výrobních prací a obývaly tak v podstatě celý prostor domu, v němž žily. Zároveň ale známe výpovědi, že zejména v řemeslnických domech byly děti také přivazovány na provaz, aby se nezranily, ale také aby nepřekážely. Máme pro středověkou a raně novověkou Prahu,

²⁵ VALENTINA B. ŽIROMSKAJA, *Demografičeskaja istorija Rossii v 1930-je gody. Vzgljad v neizvestnoje*, Moskva 2001; slov. recenzi Jiřího Peška in: Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC – HUCP) 41, 2001, s. 200–202.

²⁶ E. M. JOHANSEN, *Betrogene Kinder*, s. 48.

respektive obecněji pro velkoměsta oné doby bližší údaje o pracovním zařazení dětí, o zátěži a specifických podmínkách dětské práce?

Středověké a raně novověké velkoměsto – pražské souměstí a jeho přímo ekonomicky užívané zázemí – ale nebylo tak těsné, aby v něm nebyly zahrady, polnosti, pastviny, haldy topivového i stavebního dřeva, haldy odpadu, prostě prostory, kam se bylo možno vydat na pastvu s menšími domácími zvířaty nebo kam bylo možno zmizet před přemírou pracovních povinností. Jistě, tyto soukromé i veřejné prostory měly své obyvatele, často svého druhu konkurenty dětí z „řádných domácností“, ale rozhodně nebyly pro městské děti nepřístupné. Potomstvo měšťanských rodin snad jen podléhalo přísnější reglementaci, spojené u chlapců s návštěvou domácích i vzdálených městských škol a – zhruba od počátku puberty – případně i univerzit.²⁷

Škola – v našich podmínkách městská farní latinská škola, spravovaná pražskou univerzitou – a se školou spojené kostelní a stejně i obecněji hudební aktivity určovala nejpozději od 16. století život podstatného segmentu městské mužské měšťanské mládeže. Přes obdivuhodná díla Zikmunda Wintera i přes řadu následných výzkumů víme dodnes o pražských a obecněji městských školách ve vztahu k jejich žákům vlastně strašně málo.²⁸ Ale opět nás informace vedou k identifikaci odlišností dnešního a staršího chápání dětí: Oni dle dnešního pojetí malí školáci odcházeli z domova do často vzdálených měst, kde se učili, muzicírovali a žili v nepříliš komfortní školní komunitě. Tyto děti putovaly do cizích měst, cestovaly odtud pak po jisté době s učiteli opět do Prahy k beáním anebo přecházely z jedné

²⁷ Srov. Jiří PEŠEK, *Příspěvek k dějinám vzdělanosti na Podblanicku před Bílou horou*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 19, 1978, s. 173–183; TÝŽ, *Manuál rektora pražské univerzity jako pramen k dějinám podblanického školství let 1560–1581*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 24, 1983, s. 207–218; TÝŽ, *Školní vzdělání a jeho sociální role ve Frankách 16. a 17. století*, Český časopis historický 88, 1990, s. 577–581; TÝŽ, *The University of Prague, Czech Latin Schools and Social Mobility 1570–1620*, History of Universities 10, 1991, s. 117–136; TÝŽ – MICHAL SVATOŠ, *Sociální důsledky akademické peregrinace v českých zemích druhé poloviny 16. století*, in: *Pocita Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, (edd.) ZDENĚK BENEŠ – EDUARD MAUR – JAROSLAV PÁNEK, Praha 1991, s. 231–243.

²⁸ ZIKMUND WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*, Praha 1901, novější literatura shrnuta in: Jiří PEŠEK, *Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století*, AUC – HUCP 30/2, 1990, s. 41–58

vzdálené školy v nejednou jazykově cizím prostředí na druhou.²⁹ Jak to utvářelo jejich představy o městském životě, jak to utvářelo jejich osobnosti? Víme však kupříkladu něco konkrétního o městských dětech v souvislosti se slavnostmi a s (nejen církevními) rituály přechodu od dětství k dospělosti? Co obecnějšího pak můžeme vyčíst z oněch nečetných informací o dětské každodennosti v městských latinských školách či v klášterních chórových sborech a o životních podmínkách dětí v těchto institucích?

Tento svazek si klade za cíl objasnit a utřídit, co dnešní historiografie ví o životě dětí ve středověké a raně novověké Praze, respektive v evropských velkoměstech obecně, ověřit, do jaké míry je známo něco více než jen suché informace či až do 17. století spíše jen odhady o proměňách dětské úmrtnosti, o zakotvení dětí v městském právu (poručnictví a dědictví), o jejich majetkových poměrech v případech osiření nebo poručnictví atd.

Nejde tu však jen o zmnožení a připomínku „pozitivních informací“: je třeba také položit otázku, jaké (vedle již výše zmíněných) typy – archeologických, obrazových, písemných – pramenů se obecněji jeví být nejhodnější pro systematický výzkum života dětí ve velkoměstech sledované epochy? Poměrně krátká doba středověkého a raně novověkého dětství městským dětem v podstatě nedovolovala vytvořit nebo do stávajících pramenných typů otisknout významnější stopy jejich existence. Přesto je záhodno vytipovat slibné a dosud takto zaměřeným výzkumem nedotčené oblasti pramenného materiálu, které by mohly v budoucnosti umožnit systematické výzkumy ve srovnání s historiografickým zpracováním prostředí šlechtických nebo panovnických dětí dosud spíše zanedbávané městské dětské populace. Existuje již nějaký konsens o tom, jaké lze pramenům klást specifické otázky, abychom se dozvěděli něco bližšího právě o této rozsáhlé a specifické věkové, ale zároveň (v širokém smyslu toho pojmu) také kulturní vrstvě městského obyvatelstva?

A jak se kvantitativně i kvalitativně vzájemně liší informace dochované v pramenech pro šlechtické „děti žijící ve městech“, měšťanské děti, respektive děti chudých městských vrstev?³⁰ Je třeba vyvinout

²⁹ JIŘÍ PEŠEK, *Manuál rektora Curia – dvorského: kniha záhadná*, AUC – HUCP 26/1, 1986, s. 97–108.

³⁰ K „okrajovým“ vrstvám městské dětské společnosti srov. příspěvky tohoto svazku: ANDREAS WEIGL, *Zwischen behüteter Versorgung und Bettel. Streiflichter auf die Großstadtkindheit in Wien im ausgehenden 17. Jahrhundert*, a WOLFGANG HARTUNG,

systémově odlišné, speciální metody a katalogy otázek pro každou ze jmenovaných sociálních vrstev, nebo je možno počítat s jistým překrýváním dětské problematiky, s přenášením vzorců i přes hranice sociálně diferenciovaných prostředí?

Velká část „předsériových“ pramenných informací, individuálních stop po dětech sledované doby (samozřejmě s výjimkou testamentů, raně novověkých matrik a některých pramenů k partikulárním, tedy farním školám) je unikátní. Velmi poučná je například také skutečnost, že děti se velmi dlouho takřka neobjevují v obrazové výzdobě tištěných knih.³¹ Vyobrazení dětí ve středověkém a raně novověkém malířství městského prostředí je pak většinou velmi úzce vázáno k poměrně nerozsáhlému repertoáru biblických témat. Lze za těchto okolností uvažovat o nějakých specifických metodických přístupech?

Pro středověkou a raně novověkou, převážně agrárně poddanskou společnost platilo, že „městský vzduch osvobozuje“ – ale počítalo se v tomto kontextu i s dětmi? Jak ty užívaly svobodu městských komun? Co jim mohl urbánní život reálně nabídnout ve srovnání s životem ve vesnickém prostředí? Předkládaná kniha sleduje období předmoderní společnosti, tedy dobu před napoleonskými válkami, před vznikem masových nacionálních – industrializujících se a urbanizujících se – společností 19. století, v nichž se postupně prosadila proměna nahlížení na děti: Lidská mláďata se v průběhu století páry a železa rychle proměnila ve „specifickou“ – chráněnou a stále více pěstěnou – lidskou sortu, která byla postupně, ale stále výrazněji vytlačována z prostorů i pracovního rytmu dospělé populace a stala se předmětem cílené ochrany, péče, disciplinace a komplexní pedagogizace. Ve druhé polovině 20. století, zejména po revoluci evropské rodiny, způsobené nástupem orální antikoncepce, a po populačních kolapsech minulých desetiletí, způsobených drastickým (multi-kauzálním) poklesem ženské fertility, dochází ve stárnoucí až vymírající evropské společnosti ke svého druhu společenské i soukromé

Armut und Marginalität. Kinder zwischen Fürsorge und Disziplinierung in der Frühen Neuzeit.

³¹ Za toto sdělení děkuji dr. Olze Fejtové, která při hledání vhodných ilustračních materiálů pro tuto knihu provedla rozsáhlý výzkum provenienčně českých i zahraničních knižních ilustrací raného novověku – s prakticky zcela negativním výsledkem, co se zobrazení dětí týče.

adoraci dítek. Bez porozumění – z hlediska dětí extrémně drsnému – období předchozímu však nemáme možnost porozumět ani dětským dějinám nedávné doby a snad ani „naší“ dětské současnosti.

* * *

MILENA LENDEROVÁ

Jak se píše dějiny dětství – příklad francouzské a české historiografie

V posledních letech se dějiny dětství dostaly do zorného pole i českých historiků. Od počátku devadesátých let minulého století proběhlo na toto téma několik konferencí a byly vydány sborníky s příspěvky z těchto konferencí. Řada studií zaměřených na přechodové rituály spojené s dětstvím, na péči o dítě, dějiny vzdělávání či na materiální svět dětí v minulosti se objevila na stránkách odborných periodik. Vyšly rovněž první monografie analyzující postavení dětí v minulosti, od středověku do 19. století.

V českém odborném prostředí je nejvíce sledována historiografie dětství psaná v německém jazyce. Nicméně rovněž francouzská (především díky průkopnické studii Philippa Arièse, která vyšla už roku 1960 a vzbudila mimořádně živou debatu) a anglosaská jsou velmi inspirativní. Zjednodušeně řečeno, historiografie dětství se přiklání buď k „černé legendě“ dětství (dětství podle ní bylo až do 18. století „šedou zónou“, vztah rodičů k dětem kvalitativně jiný, než je tomu v současnosti, podmíněný nezbytností dětské pracovní síly, vysokou dětskou úmrtností a tvrdostí života obecně; tento Arièsův názor sdíleli např. E. Shorter či E. Badinter), nebo k „bílé legendě“ (ta tvrdí, že už ve středověku byly děti milovány a rodiče se jim naplno věnovali; k tomuto názoru se kloní např. D. Lett, P. Riché či Natalie Zemon-Davis).

(Autorské resumé)

CHRISTIN SAGER

Nemáme žádné definice dětství. Korigované „dějiny dětství“

Ještě padesát let po uveřejnění průkopnické studie Philippe Arièse *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* uplatňuje bádání

o dějinách dětství stále znovu a rádo jeho tezi o „odhalení dětství“, která vycházela z předpokladu, že středověk neměl o dětství žádnou představu. Děje se tak navzdory tomu, že v posledních třech desetiletích byla tato teze historiografií dostatečně vyvrácena. Toto ignorování historických výzkumů ze strany badatelů, kteří se zabývají pedagogikou, lze vysvětlit především na základě skutečnosti, že výraz „dětství“ tato vědecká disciplína chápe jako určitý ochranný prostor, a tím také jako sociální konstrukt. Naproti tomu historické výzkumy k problematice dětství ve středověku ignorují výsledky bádání v oblasti pedagogiky, věnované charakteru konstruktu výrazu dětství, který kladou na roveň antropologicky definované životní fázi. Tím tak spíše rekonstruují pojem „být dítětem“ v určité epoše.

(Autorské resumé)

HANA CHORVÁTOVÁ

Deti a detstvo vo včasnom stredoveku

Zájem o děti a jejich postavení ve společnosti v minulosti patří aktuálně k velmi oblíbeným a neustále zkoumaným tématům téměř ve všech evropských historiografiích. Monografií, sborníků a studií různé kvality na dané téma přibývá nesmírnou rychlostí. Zvýšený zájem o dětský svět v minulosti vyvolal Philippe Ariès svou knihou *L' enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* Paris 1960. Jeho monografie se stala významným impulsem ke zkoumání dětského světa a společenského postavení dětí v minulosti. Ariès dospěl ve své práci k závěru, že „idea dětství“ jako zvláštní etapy v životě člověka, odlišené od fáze dospělosti, se objevuje v evropském myšlení v 17. až 18. století. Ariès zdůrazňoval, že ideu dětství nelze zaměňovat se zálibou či náklonností k dětem. Podle jeho názoru to, že středověká společnost neměla k dětství vztah a neexistovala v ní idea dětství, neznamená, že by byly děti zanedbávané nebo se jimi opovrhovalo. Ve středověku se dle jeho názoru dětství vyznačovalo krátkým trváním, do pátého až sedmého roku života dítěte, a po dovršení tohoto věku se dítě definitivně zařadilo do světa dospělých. Není však možné souhlasit s Arièsovým stanoviskem, že instituce dětství se objevuje až od 17. století. Je důležité upozornit na skutečnost, že v období středověku způsob, jak děti prožívaly dětství, závisel na tom, v jakém společenském prostředí vyrůstaly. Dětství dětí narozených ve městě

u řemeslníků, bohatých měšťanů, šlechticů nebo svobodných sedláků se výrazně odlišovalo, protože každá z uvedených společenských vrstev si vytvářela svůj osobitý způsob života a samozřejmě i dětství, které ovlivňovalo vlastní výchovné cíle a pedagogické metody. Tyto poznatky se shodují se zjištěními kulturních antropologů, kteří poukazují na fakt, že i když se některé minulé a současné společnosti nevyznačují současným západním (evropským) konceptem dětství, neznamená to, že žádný takový koncept neměly. Rozmanitých písemných pramenů, které poskytují informace o životě dětí, nemáme z raného středověku k dispozici velké množství. Zmínky o dětství jsou navíc velmi rozptýlené, avšak i to málo, co je k dispozici, umožňuje dílčí poznání. Navzdory tomu, že v penitenciálech a zákonících se často objevují zmínky o zabití či týrání dětí, neměli bychom takové chování k dětem považovat za všobecně převažující. Současně se totiž objevují zmínky o trestech za tyto činy, které vypovídají o snaze společnosti děti chránit. Snaha ochránit děti vyplývá i ze zachovaných poznámek o předkřesťanských praktikách, které vykonávaly matky či jiné ženské příbuzné při narození dítěte ve snaze ho chránit a zabezpečit mu dobrý život. Ochrana dětí byla a zůstává jedním z nejdůležitějších posláních rodičů i celé společnosti, protože jen komunita s dětmi má šanci na pokračování a tím na budoucnost.

Na podkladě pramenů, které jsme představili, můžeme usuzovat, že dětství ve středověku nekončilo po pátém až sedmém roku života. Děti vyšších společenských vrstev vstupovaly přibližně kolem sedmého roku života do nové etapy dětství, kterou charakterizovalo vzdělávání a získávání zručností ze světa dospělých, podobně jako dnes. Informace o dětství dětí z nižších společenských vrstev se bohužel nedochovaly. Z pozorování kulturních antropologů však můžeme usuzovat, že i ony musely postupně získávat vědomosti a zručnosti své sociální skupiny. Důležitým poznatkem je skutečnost, že v zákonících se objevují mírnější tresty pro děti a mladistvé než pro dospělé, co naznačuje, že i tehdejší společnost vnímala dětství jako specifickou etapu ve vývoji člověka.

(Autorské resumé)

PETR SOMMER

Dítě ve středověkých pramenech

Doklady vztahů dospělých k dětem nejsou častým tématem středověkých pramenů. Přesto jak písemné, tak archeologické prameny jednoznačně dosvědčují, že středověké dítě figurovalo v síti silných emocionálních vztahů i nadějí spojovaných s budoucností. Na tuto skutečnost lze pohlížet z optiky různých typů pramenných svědectví. Tento článek nabízí výpověď pramenů církevních, které (jako např. penitenciály) dosvědčují starost o řádné zacházení s dětmi a o jejich řádnou křesťanskou výchovu. Dítě v nich vystupuje sice jako tvor ještě nedokonalý, dopouštějící se různých pošetilostí, ale má pevné místo a poslání ve světě. Téma dětské nedokonalosti se vyskytuje zejména v hagiografických pramenech, kde se užívá ke zdůraznění kontrastu mezi světcem-dítětem a tímž světcem, který osvobozen od nedokonalosti dětství nebo mládí prohlédne. Jiný hagiografický model hovoří o nepravděpodobném dítěti-dospělém, kterým světec může být od mládí, aby vynikla jeho odlišnost od dětí bez světecké budoucnosti. Někdy se při sledování takových témat setkáme s překvapivě složitou kapitolou středověké duchovní kultury. Svatováclavská legenda *Oriente iam sole*, která vznikla po polovině 13. století, hovoří o tom, že v ústecké farnosti zemřela mladá katechumena, která měla být pokřtěna jménem světce Václava. Když ji ústecký farář nechťel pohřbit, protože byla nepokřtěna, dal jí svatý Václav ožít na čtrnáct dní, během nichž křest přijala. Pak zase zemřela a nepochybně byla pohřbena na farním hřbitově. Tento svatováclavský zážrak dokládá mimo jiné, že ve 13. století křesťanský rituál a křesťanské myšlení již prostoupily celou společností. Bylo zřejmé, že každý věřící byl farníkem určitého kostela a především že základního cíle lidského sněžení, kterým je spása, může být dosaženo jenom po přijetí svátosti křtu. To vysvětluje smysl celého zázraku. Neměl jím být pro dívku zachráněn život pozemský, ale život věčný. Rozhlédneme-li se po německy mluvící střední Evropě, zjistíme, že ve středověku i v novověku zde existoval rituál oživování nepokřtěných zemřelých dětí se stejným cílem – umožnit křest a tím spasení dítěte. Kromě náboženských a společenských konotací tohoto jevu jde jistě zejména o projev lásky rodičů ke svému dítěti.

(Autorské resumé)

JOSEF ŽEMLIČKA

Dítě ve starším středověku

Pozice středověkého dítěte se odvíjela od sociálního zakotvení jeho rodiny mnohem více, než tomu bývalo v pozdějších dobách. Jmenovitě v nejpočetnějších vrstvách takřka hermeticky uzavřené agrární populace „dědil“ syn postavení otce, aby návazně pokračoval v jeho činnosti. Jména potomků zemědělců, knížecí čeledi nebo různých kategorií služebníků a specialistů se ovšem vyskytují v nejstarších listinných záznamech bez udání jejich věku.

Středověcí kronikáři se a priori nezabývali otázkou dětství, ale v jejich záznamech lze jednotlivé zmínky o dětském věku, jeho attributech i upřesnění jeho hranic nalézt, a to ve vztahu k nejvyšším vrstvám společnosti. Programově bohatší na detaily z dětství jsou legendy, konkrétně václavské a vojtěšské, ale opět se jedná o údaje z nejvyšších vrstev středověké společnosti.

I když se v právním a církevně kanonickém nazírání činy dětí od konání dospělých v obecné středověké každodennosti pravděpodobně zásadně nerozlišovaly, takže se na děti mohlo zčásti pohlížet jako na „malé dospělé“, reálný život s sebou nesl praktickou potřebu jemnějšího zacházení a prostoru k naturálnímu dětskému sebeuspokojení. Dokládají to především archeologické nálezy, ale i prameny písemné.

Přes celkovou chudost a omezenost středověkých pramenů k dětské problematice, jmenovitě českých svědectví týkajících se přemyslovské epochy, se přece jen něco víc dá říci opět o dětství v kruhu panovnické rodiny, a to na základě výjimečných kronikářských záznamů o dětství Václava II. Ostatní příslušníci panovnického rodu kronikáře a letopisce zajímali až ve chvílích, když počali vládnout.

V jakém momentě končilo dětství a jinošství, kdy nastávala dospělost, plnoletost a způsobilost, s těmito hranicemi si středověk pohrával a různě je účelově posouval. Jasným předělem pro mladé prince bývala otcova smrt. Jen zřídka a spíše náhodně pronikne v pramenech na povrch osobnější a citovější detail, který se vztahuje k dětskému věku příslušníků vládnoucích dynastií. O tom, jakými pravidly se život dětských princů a princezen řídil, bylo napsáno již dost. Nějaká šablona neexistovala, jen v hrubých obrysech tušíme, jak žila knížecí a královská rodina. Po většinu roku zůstávala rozdělena, protože způsob vlády vyžadoval otcovu přítomnost v různých částech země.

Specifickým problémem, vztahujícím se k otázce dětství napříč sociálním spektrem středověké společnosti, byla problematika vdov a sirotků. Jejich ochrana představovala základní křesťanskou povinnost a ctnost. Právě k této skupině dětí se váží i jednotlivé zmínky, které středověké prameny uvádějí ve vztahu k městskému prostředí, jehož problematiku začínají výrazněji reflektovat od 13. století.

MARTIN TOMÁŠEK

Kolébka a meč – obraz dětského světa ve středověké Čáslavi

Archeologické nálezy odhalují také předměty, které provázely život dětí v minulosti. Nejčastěji se jednalo o předměty z organických materiálů (kolébky, chodítka, hračky ze dřeva apod.), které se však vzhledem k používaným materiálům, jako bylo dřevo, kůže či textil, dochovaly jen zřídka. Autor přibližuje dva středověké nálezy ze dřeva, spojené s dětstvím období středověku, které byly objeveny v letech v devadesátých letech minulého století při archeologických výzkumech v Čáslavi, kde jsou dnes uloženy v Městském muzeu a knihovně. Jednalo se o kolébku a dřevěný meč, interpretovaný již v době nálezů jako dětská hračka. Autor nabízí další hypotézy k interpretaci nálezů dřevěného meče, přičemž se přiklání k možnosti, že se jednalo o model sloužící k řemeslné produkci pochev na meče.

LESZEK ZYGNER

Děti ve středověkých synodálních statutech Polska (přehled)

Středověká synodální statuta obsahovala vedle předpisů normujících život katolické církve na lokální úrovni také normy vztahující se k rodinnému životu a mravům i kázni duchovenstva. Normy církevního práva se na lokální úrovni dotýkaly mezi jinými i problematiky dětí, která se ve statutech diecézních a provinčních a dříve i v statutech vydávaných papežskými legáty objevovala minimálně ve třech případech: ve statutech týkajících se křtu, často v normách k otázce svátosti biřmování, a také v předpisech týkajících se potomků duchovních či jejich konkubín. Nejvíce informací se vztahovalo ke křtu dětí, což mělo nepochybně svůj hluboký teologický důvod. Šlo o nejvýznamnější svátost křesťanského zasvěcení a současně otázku

spásy dětí. Proto zákonodárci připomínali duchovním, aby instruovali věřící, kteří jim byli svěřeni do péče, o důležitosti této svátosti, o povinnosti udělení křtu ve smrtelném ohrožení. Duchovní neměli dopouštět situaci, aby v jejich farnostech umíraly nepokřtěné děti. V menší míře se editoři statutů zabývali svátostí biřmování, která se udělovala ve 14. a 15. století stejně dospělým i dětem. Jen jednou se (ve statutech krakovského biskupa Wojciecha Jastrzębca z roku 1420) objevila otázka mše odsloužené za zemřelé dítě. K ožehavým záležitostem patřila také problematika potomků duchovních, možnosti těchto dětí dědit po otci a také udílení svěcení synům kněží. I když statut na téma potomků duchovních není mnoho, zkušenost církevních soudů ukazuje, že ještě na počátku 16. století se jednalo o významný problém. Obecně lze konstatovat, že otázka nezletilých nepředstavovala v polské legislativě hnězdenské metropole důležitě téma. Stejná situace byla konečně i v jiných církevních provinciích. Synodální statuta přesto představují jeden z nejvýznamnějších pramenů k výzkumu historie dětí ve středověku (v polské historiografii ho aktuálně mimo jiných využila Małgorzata Delimata) a jako taková si zasluhují další výzkumy na komparativním základě (např. pro několik církevních provincií).

OKSANA ZAPLETALOVÁ

Příspěvek k poznání dětského světa ve středověkém Novgorodě (Archeologické prameny a jejich svědectví)

Téma dětství začalo být v archeologickém bádání s rozvojem postprocesuálního přístupu v posledních letech aktuální jako jeden ze sociokulturních aspektů společnosti. Město Novgorod je unikátní archeologickou lokalitou, kde se díky vlhkosti půdy vytvořily unikátní konzervační podmínky, umožňující téměř úplné dochování archeologického depozitu, včetně uložených materiálů z organiky. Archeologické výzkumy zde přinášejí mnoho předmětů každodenního života ve středověku, mezi nimiž jsou také početné předměty spojené s péčí o děti a přímo pro děti určené. Nejpočetnější skupinu těchto nálezu tvoří dětské hračky. Na mnohých hračkách jsou patrné náznaky masové řemeslné výroby, určené pro odbyt na trhu. Některé jsou naopak hrubého a hodně abstraktního provedení a mohly být vyráběné samotnými dětmi. Mezi druhy těchto hraček jsou postavičky zvířat

– koníci a ptáčci, vyrábění ze dřeva, dřevěné panenky, lodičky, keramické nádoby, píšťalky, chrastítka, početné dřevěné zbraně – luky, meče, dýky. Je hodně dokladů dětských skupinových her, zastoupených nálezem náčiní k nim požívaným – kožených míčů, dřevěných koulí pro hry v kuželky a vlčky. Tyto nálezy odkazují na svět skupin vrstevníků a jejich každodenní komunikaci na základě hry, pro niž byl v novgorodské společnosti vymezen čas a prostor. Socializační úloha dětských hraček byla bezpochyby vědomá, hračky často kopírují skutečné předměty v miniatuře a reflektují skutečný svět, hra s nimi poskytuje dítěti jednu z cest, jak zkoumat svět dospělých, přes napodobování. Jejich široká variabilita reprezentuje pak souhlas dospělých se specifickým chováním dítěte podmíněným věkem.

Jsou známé některé součásti dětského oblečení, v jediném exempláři byl nalezen háčkováný čepček tvarem připomínající přílbu ze soudobých zobrazení, a hodně kusů dětské obuvi, jež se vyznačuje hojným vyšíváním a ažurovým ornamentem. Jsou nalézány dětské holínky, které se také odlišují hojnou ornamentovanou výšivkou. Vyskytují se také dřevěná kopyta na tvarování holínek malých velikostí.

Z Novgorodu pocházejí nálezy součástí dřevěných kolébek a kolébek pletených z lýka. Kolébka je nábytkem určeným pro novorozence a jeho specifické potřeby, je vymezením jeho vlastního prostoru v rodině. Dítě se nejvíce pohybovalo v domácnosti, archeologicky je to zachytitelné skutečností, že dětské hračky se nacházejí v prostoru domova a kolem něho.

Středověký člověk byl vzděláván již od dětství, což dokládají nálezy nápisů psaných na březových kůrách obsahujících dětské cvičení v psaní, části abecedy a rozepsané slabiky, úryvky textů s gramatickými chybami, často po krajích opatřené vyrytými obrázky. Jsou k dispozici nepřímé historické doklady veřejně zřízených škol. Doložená výuka čtení a psaní naznačuje prodloužené období dětství ve společnosti. Zajímavými a nejobtížnějšími interpretovatelnými nálezy jsou předměty z domácnosti s vyrytými lineárními obrázky, stylem a primitivností připomínající dětské obrázky z březových kůr. Je možné, že jsou také spontánním dětským projevem. Podobné obrázky se občas vyskytují na nalézáných zlomcích břidlice, jejichž funkce není vysvětlena.

(Autorské resumé)

KLAUS ARNOLD

„do was vil wainens etc. ...“

Zápisy rodinné historie Christopha Scheurla (1481–1542) v raném novověkém Norimberku

V pozdním středověku a raném novověku, od 14. do 17. století, vznikalo v Evropě, především v Itálii, Francii, Španělsku a Německu, velké množství domovních a rodinných kronik (Haus- und Familienbücher – family records). Z celého jejich spektra se příspěvek věnuje výzkumu jediného textu, jehož autorem je člen norimberské městské rady (Ratskonsulent) Christoph (II.) Scheurl (1481–1542). Na základě tohoto textu lze konstatovat:

Domovní a rodinné kroniky i Kinderlisten (soupisy dětí) byly bez výjimky zapisovány pouze otci a byly v prvé řadě určeny pro jejich mužské potomky. Matky a jejich osudy hrály jen marginální roli. Soupisy dětí nevznikaly jako autobiografická retrospektiva, nýbrž představují aktuálně zahájené a chronologicky pokračující osobní svědectví (ego-dokumenty). U všech biografii, genealogií a rodokmenů z období středověku a raného novověku je proto třeba v případech zaznamenaných jmen potomků zohlednit, že jsou v nich uváděny pouze děti, které přežily. Manželský pár Christoph a Katharina Scheurl(ovi) proto neměli jen dva syny; ve skutečnosti spatřilo světlo světa celkem devět jejich dětí, z nichž čtyři synové a tři dcery zemřeli již v raném dětství. Uvedený příklad také ozřejmuje, že nejen životy dětí byly vystaveny velkému ohrožení, ale také rodiče – zvláště matky – nesli riziko předčasného úmrtí. Na základě uvedeného Scheurlova příkladu lze konstatovat, že děti, které přežily rizika spojená s porodem a raným dětstvím, se často smrtí jednoho či obou rodičů stávaly polovičními nebo úplnými sirotky, a jako poručenci byly vystaveny dalšímu (zvláště ekonomickému) ohrožení. Bohatě dochovaný poručenský aktový materiál z období pozdního středověku a raného novověku však ještě čeká v městských archivech na své vyhodnocení.

(Autorské resumé)

MICHAELA ANTONÍN MALANÍKOVÁ

„Aby byly dobře drženy a s láskou se s nimi jednalo...“ (Ne)radostná doba dětství v českých městech pozdního středověku

Na základě analyzovaných testamentů jsme dospěli k závěru, že testátoři obojího pohlaví reflektují děti jako významný sociální kapitál s potenciálem pro budoucnost. Děti nejen přebírají do svých rukou starost o hmotné statky – majetek, řemeslo –, ale také pečují o posmrtnou památku zůstavitelů, což byla nezbytná podmínka duchovní spásy. Z tohoto důvodu nacházíme v posledních vůlích časté zmínky o péči o památku rodičů a někdy dokonce i prarodičů testujících. Děti se tak stávají prostředníky mezi kšaftujícími a nejistou budoucností, která má naplnit to, co se nepodařilo v současnosti. Praktickou nutnost zabezpečit pozůstalé si však kšaftující uvědomují podobně naléhavě a je zřejmé, že hlavní pozornost je přitom upřena právě na nukleární rodinu – partnera/ku a potomky. Starost o děti se nicméně nerealizovala pouze v rovině individuální, ale jako jednu z oblastí zájmu si ji vytkly i světské autority a soudobé právo. Genderově diferencovaná hranice mezi dětstvím a dospělostí se jeví jako velmi významný předěl v životě každého jedince. V městském prostředí můžeme vyvozovat, že se nejednalo jen o dosažení potřebného věku a fyzické zralosti, ale především o ekonomickou nezávislost.

(Autorské resumé)

BEATA MOŽEJKO

Děti v pozdně středověkém Gdaňsku

Předložené téma se dosud nestalo předmětem zvláštního badatelského zájmu. V Gdaňsku jsou k dispozici prameny (jako „Schöffnenbücher“, tj. radní soudní knihy z druhé poloviny 15. a počátku 16. století), které umožňují zabývat se tématem dětí v tomto městě v pozdním středověku. Doplnujícím pramenným materiálem jsou ikonografická díla z gdaňského mariánského kostela, jako „Deska desatera přikázání“ malý ferberovský oltář, „Legenda o sv. Mikulášovi“ a „Jeruzalémský oltář“. Posledně jmenovaný se v současnosti nachází v Národním muzeu v Gdaňsku.

Při genealogických výzkumech gdaňských patricijských rodin, jaké zastupuje např. rod Suchten(ů) a Ferber(ů), byly zjištěny některé jejich společné znaky. V těchto rodinách bývalo více než deset dětí, ale jen některé z nich (čtyři až pět) dosáhly dospělosti. Na základě výzkumu pozdně středověkých gdaňských testamentů z druhé poloviny 15. století nelze přehlédnout, že v průměrné měšťanské rodině žily dvě nebo tři nezletilé děti, někdy i pouze jedno. Tato zjištění potvrzují také ikonografické prameny, např. gdaňská „Deska desatera přikázání“, na které je ve scéně čtvrtého přikázání „Cti otce svého a matku svou“ zachyceno pět dětí; v části znázorňující porušení tohoto přikázání však pouze tři.

Vedle toho ovšem nedisponujeme informacemi z pramenů o datech narození dětí, ani údaji k jednotlivým patricijským rodinám.

Gdaňské prameny ze středověkého období uvádějí v jednotlivých rodinách jak syny, tak dcery i s jejich jmény. Vliv na to měly přirozeně normy, které upravovaly dědické právo. Dosavadní výsledky genealogických výzkumů gdaňských patricijských rodin ukazují na určitou podobnost, co se týká věku rodičů: zralý věk otců (kupci a radní) a relativně mladé matky. To se týká zvláště dalších sňatků patricijů; jejich druhé, případně třetí manželky byly obvykle o mnoho let mladší než oni. To mělo vliv také na vztah nevlastní matka – nevlastní dítě.

V Gdaňsku, stejně jako v jiných pozdně středověkých městech, existovaly také nemanželské děti a děti adoptované.

Dědické právo dětí v Gdaňsku se řídilo normami starochelmského práva. Tyto normy vycházely z flanderského práva, které stanovovalo stejný dědický podíl manželů, ale také rozdělení majetku mezi děti. Dcery běžně dědily tzv. „gerada“, tedy domácí náčiní, jako kuchyňské náčiní a nádobí, ložní prádlo, tj. vše, co bylo potřebné pro každodenní život.

Ve středověkém Gdaňsku patřila k dobrému tónu i péče o vzdělání dětí. Chlapci mohli navštěvovat školu při mariánském kostele a děvčata získávala vzdělání v klášterní škole u premonstrátek v blízkém Zuckau (Žukowo).

O životní dráze dětí z patricijských rodin a jejich dalším životě rozhodovali rodiče a poručníci. Nejlepším příkladem této skutečnosti je nešťastné zasnoubení Anny Pilemann a Mautze Ferbera. Anna se nakonec z vůle rodičů provdala za Heinricha ml. von Suchten a Mautz Ferber se stal duchovním a proboštem mariánského kostela v Gdaňsku, později dokonce warmijským biskupem.

Pro středověký Gdaňsk máme k dispozici prameny, v nichž je reflektován emocionální vztah k dětem, jako např. drobnělá jména synů a dcer. Jiný příklad přinášejí zápisy kronikářů o zemřelých dětech. Doplňující výpověď k problematice „dětství“ přináší ikonografie, např. scény s dětmi na „Jeruzalémském oltáři“ v Gdaňsku.

Na základě dosud analyzovaných pramenů soudního nebo testamentárního charakteru se lze odvážit tvrzení, že dítě ve středověkém Gdaňsku bylo od narození obklopeno péčí (často, jak dokládá vysoká dětská úmrtnost, rodiče ovšem svůj boj s nemocí svých potomků prohráli). Pro patricijské rody bylo bezpochyby nejdůležitější zajistit potomkům základní majetkovou bázi, dobrý sňatek a (synům) pokračování kariéry ve městě.

(Autorské resumé)

MARCIN GRULKOWSKI

Péče o děti a městské finance ve městě Gdaňsku (Głównie Miasto Gdańsk / Rechtstadt Danzig) v 15. století

Příspěvek se zabývá problematikou opatření, která v 15. století zavedlo vedení města Gdaňsku v oblasti právního zastupování sirotků a polosírotků. V první části je představena právní situace nezletilého dítěte na základě pramenů z oblasti městského práva, které se v Gdaňsku používaly (tři městské právní sbírky *Willküre* z let 1435 až 1438, z roku 1455 a z let 1479–1500, *Alter Kulm*, tj. kodifikace chelmiňského práva z konce 14. století, a tzv. *Landläufiges Kulmisches Recht*). Přitom je věnována pozornost především reálné formě i obsahu povinností, které z nich ve vztahu k nezletilým dětem vyplývaly, a způsobu, jak byli z právního hlediska určováni poručníci. Praktické provádění zákonných norem v oblasti právního zastupování dokládají zápisy v městských knihách Głównieho Miasta Gdaňsku [Rechtstadt Danzig]. Druhá část studie je věnována opatřením městské rady, která se týkala majetku náležejícímu dětem a jeho správy v rámci městských financí. Péče o děti ze strany města, tzv. *Obervormundschaft* [vrchní poručenství] se soustředila především na kontrolu toho, jak poručníci zacházejí s majetkem nezletilých dětí, jež jsou jim svěřeny; tuto kontrolu prováděli tzv. „*Kämmereiherren*“ [komorní úředníci]. V Rechtstadt Danzig byla městská rada v pozdním středověku odpovědná za uchování majetku nezletilých dětí až do doby jejich

zletilosti. V praxi byl majetek nezletilých uchováván v tzv. „Kinderkiste“ [sirotčí pokladně] na radnici Rechtstadt Danzig. Tam probíhaly všechny finanční operace, které se majetku nezletilých týkaly a které prováděli poručníci s vědomím městské rady. Vedle peněz byly na radnici deponovány i nejrůznější cennosti, jako například růžence, prsteny, opasky. Finanční dozor nad majetkem nezletilých byl zaprotokolován v jedné zvláštní řadě městských knih, v tzv. „Mündelbücher“ [sirotčí knihy]. Pro Rechtstadt Danzig se dochovaly dvě „Mündelbücher“ z období 1441–1456 a 1451–1460. V nich byly zaznamenávány příjmy a výdaje Kinderkiste [sirotčí pokladny]. Z analýzy zápisů v těchto knihách lze usuzovat, že peníze poručníků byly především investovány na trhu s rentami a využívány k úhradě dluhopisů. Přestože město bylo povinnou uchovávat majetek vydat nezletilým dětem nazpět, byly z Kinderkiste [sirotčí pokladny] hrazeny různé městské investice, jako např. rekonstrukce „Krantor“ [jeřábu], který padl za oběť ohni v roce 1442. Tímto způsobem městská rada gdaňského Rechtstadt pravděpodobně vyrovnávala deficit městského rozpočtu. Vyhodnocení výše příjmů Kinderkiste [sirotčí pokladny] ukazuje, že celková suma přílivu financí měla do roku 1452 stoupající tendenci. Mohutný propad je možné zaznamenat pro rok 1454; v následujících letech zůstaly příjmy na nízké úrovni. Příčinou byly jistě politické události v Prusku a v Gdaňsku (vypuknutí třináctileté války v roce 1454 a vzpoura Martina Koggeho [Martin Kogge] v roce 1456).

(Autorské resumé)

BLANKA ZILYNSKÁ

Dítě ve středověké Praze očima Jana Rokycany

Mistr Jan z Rokycan, hlavní představitel utrakvistického středního proudu, je znám jako volený pražský arcibiskup, který stál v čele duchovenstva kališníků (1435–1471), aniž byl potvrzen ze strany papežské kurie. Rokycana vedle politické sféry zanechal ještě dvojí stopu: jako učitel pražské univerzity (mgr. art. 1430), jejímž rektorem byl v roce 1435, a jako farář a kazatel v hlavním chrámu Starého Města pražského – u Panny Marie před Týnem (od roku 1427 do své smrti roku 1471, s přerušением v letech 1437–1448). Zde také vznikl v padesátých letech 15. století soubor jeho výkladů na texty perikop liturgického roku, jehož konečné uspořádání bylo dokončeno asi v roce

1460. Tato česká Postilla byla sestavena nejspíše jeho žáky a nebyla autorem upravena do literární podoby. Rokycanův živý, bohatý jazyk blízký posluchačům přitahoval početné davy. Působení stárnoucího, ale oblíbeného kazatele umlčela až mrtvice v roce 1466 a definitivně jeho smrt 22. února 1471.

Rokycana pocházel z města (Rokycan) a ve městech působil (Praha, dočasně Hradec Králové), svými kázáními se obracel na městské obyvatelstvo, jehož mentalitu dobře znal. Jeho výklady jsou značně kritické, ale jeho postoj není apriorně protiměstský, i když město podle něho dává větší příležitost k hříchu. Svým posluchačům dává rady, jak se v tomto světě chovat a dojít spásy. Věnuje logicky velký prostor měšťanstvu, včetně jeho rodinného života. Protože účelem manželství podle středověké nauky je především plazení dětí, věnuje Rokycana pozornost i výchově dětí.

Na prvním místě má stát výchova k víře a poznání Boha, potom zásada nerozmazlovat děti přepychem a pohodlím. Kazatel uvádí příklady přístupu rodičů k výchově dětí, které komentuje a kritizuje. Dává nám tím možnost nahlédnout do světa pražských měšťanských dětí. Autorka příspěvku seznamuje čtenáře s názory Jana Rokycany na výchovu dětí a uvádí řadu ukázek z jeho kazatelských textů. Na otázku, jaká role byla dítěti přisuzována pražskou utrakvistickou společností a nakolik měl velký kazatel pochopení pro malé dítě, odpovídá spíše negativně: Jan Rokycana nevybočuje svými názory a radami z dobových norem, zásad a předsudků. Dítě by rád vychoval ve vzorného křesťana, aniž výrazně odlišuje specifika dětství. Přesto dokáže projevit cit vůči nemluvnátku a v rámci svých kritických promluv prozradí mnohé o každodenní praxi, především měšťanských matek.

Kazatelství představovalo důležitý faktor formující mentalitu společnosti, prostředek propagandy, osvěty a výchovy. Kazatel ovšem ukazuje spíše normy a ideál než aktuální stav společnosti. Zveličuje negativa, aby byl o to účinnější. Může ukázat priority, na které je společnost zaměřena. Nakolik takový text vypovídá o reálném stavu společnosti, záleží pak na individualitě kazatele a na způsobu dochování jeho původně mluveného textu. Rokycana se koncentruje především na obecnou rovinu problému, vykresluje ideál křesťanského života. Konkrétních dobových narážek přináší relativně málo. Je však autentický ve výrazu, ve způsobu, jak se na své posluchače obrací, které stránky akcentuje a k čemu je vede.

Vedle Jana Rokycany jsou vzpomenuty názory Bertholda Řezenského († 1272), Giovannioho Dominiciho († 1419), Jeana Gersona († 429), Bernardina Sienského († 1444), Girolama Savonaroly († 1498), Geilera von Kaysersberg († 1510) a Erasma Rotterdamského († 1536). Názory na výchovu dětí měly po celý středověk ustálený charakter a řada námětů se stále opakuje a přejímá. V takovémto okruhu vžitých představ a norem se pohybuje i myšlení Jana Rokycany. Jeho Postilla nepřináší zcela specifický pohled pražského utrakvistického prostředí na dětskou problematiku. Specifický je však samotný Rokycana ve svých „žánrových obrázcích“ z Prahy.

(Autorské resumé)

CHRISTIAN KLEIN

Postřehy ke školství ve Frankfurtu nad Mohanem v Mohuči před reformací

Školy představují vděčný cíl, pokud hledáme ve středověkých městech děti. Ovšem téma „škola ve středověkých městech“ je v bádání často a kontroverzně pojednáváno, to se v mnoha ohledech obecně týká vztahu moderní doby ke středověku. Jako přínosné se v novějších výzkumech osvědčilo pohlížet na vztah městského kléru a rady jako dvou nositelů školství z hlediska „konsenzuálního panství“ a jednotlivé školy zkoumat v jejich vazbách s okolní městskou společností a v jejich nadregionálních vztazích.

V této perspektivě zkoumá tento článek školství v Mohuči a ve Frankfurtu nad Mohanem až do okamžiku, kdy do Frankfurtu nad Mohanem přichází reformace (od roku 1519) a v Mohuči je založena univerzita (1477), respektive školství přebírají jezuité (od roku 1561), což vede k jeho novému strukturování. Mohuč celou dobu profitovala z náskoku, který získala v době pozdní antiky, a ze svého postavení nejvýznamnějšího sídla metropolitní kapituly v říši, zatímco Frankfurt se začal rozvíjet až po období vlády Štaufů, ale o to intenzivněji probíhal jeho přerod v centrum dálkového obchodu a veletrhů. Současně ovšem mělo toto město v souvislosti s volbou krále vždy zvláštní vztah k panovníkovi.

To vše zpětně působilo na školství, takže lze celkově hovořit o velmi vysoké hustotě škol v obou městech, která umožňovala přibližně každému třetímu chlapci navštěvovat latinské školy. K tomu se řadily

různé formy soukromých stipendií, které byly motivovány z hlediska jak zbožného, tak lokálně patriotického a které měly podporovat právě „pauperes scolares“.

Protikladná k této vysoké kvantitě byla problematická kvalita školství, což spíše překvapí u jinak rozsáhlých kontaktů patricijských rodů. Ukazuje se, že nárůst před veletržním a korunovačním městem Frankfurtem nad Mohanem, který Mohuč v oblasti školství získala, se mohl udržet, protože teprve mezi lety 1450 a 1550 se u frankfurtského patriciátu formovalo kolektivní vědomí, které vzdělání chápal jako potvrzení společenského statusu.

Nicméně v obou městech docházelo k případům, kdy žáci i učitelé byli vtahováni do konfliktů mezi duchovními a radou.

(Autorské resumé)

ALOIS SCHMID

„In musarum castris“. Výchova a vzdělání na „gymnasium poeticum“ říšského města Řezna v konfesijní epoše

Řezno představovalo od svého přechodu k reformaci v roce 1542 jediné evangelické říšské město na jihovýchodu říše, obklopené územím katolického vévodství Bavorska. Tato exponovaná pozice „ostrova“ měla velký význam pro protestantismus v celé jihovýchodní Evropě. Za těchto okolností vrostl význam místního radního gymnázia, které se stalo významným protestantským vzdělávacím ústavem. Zde získávaly vzdělání nejen děti městských horních vrstev, nýbrž také děti z jihoněmeckých oblastí a dokonce ze sousedních zemí jihovýchodní Evropy. Tato mládež měla jednou převzít vedoucí funkce ve státě, společnosti a v církvi. Jejím hlavním úkolem bylo upevnění a udržení luterství. Tento výchovný cíl byl posílen působením říšského sněmu, který se ve městě usídlil natrvalo jako „stálý říšský sněm“ (Immerwährender Reichstag) od roku 1663. Cíleně sestavené dobové školní řády se pokoušely vytvořit na gymnáziu přísně regulovaný školní den. Učitelský personál, který byl zavázán respektováním dvou základních hodnot, tj. „religio“ a „humanitas“, byl povinen podílet se na jeho formování se zřetelem na protagonisty německé reformace. Radní gymnázium v Řezně se díky konkurenci se sousedním jezuitským gymnáziem sv. Pavla stalo elitní školou v oblasti jihovýchodního protestantismu.

Každodennost této elitní školy přibližují četné normálie ze dvou pramenných sbírek. Protokoly dozírajícího školního grémia (Scho-larchat) dokumentují projednávání disciplinárních záležitostí (přestupků) studentů. Nejčastěji se jednalo o pokusy o útěk z uzavřeného ústavu prostřednictvím vlastních hudebních aktivit, především však šlo o návštěvy zábav a lidových veselic ve městě. K pramenům s mimořádnou vypovídací hodnotou lze zařadit i literární dílo výjimečného básníka a hudebníka Johanna Beera (1655–1700), který zanechal vlastní „zprávu o svém životě“. S pozoruhodnou důkladností se v ní věnoval šesti školním létům, která v Řezně strávil. Mnoho autobiografických črt, které poskytují pohled na každodennost studentů, zakomponoval i do své poezie. Jeho spisy však především ukazují, že vedle samozřejmého přísného provozu školy, který bylo třeba snášet, zůstával dostatečný prostor pro mimoškolní aktivity. V jejich rámci získaly nečekaný prostor rozptýlení a zábava, které vytvářely působivý protipól školního povinností. Na tuto část mimoškolního života básník a hudebník celý život vzpomínal a k ní se upřímně přiznával, i když se později ocitl ve službách saského knížecího dvora. Obě zmíněné stránky provozu školy Beer výstižně označil slovní hříčkou „In musarum castris“.

Příspěvek z oblasti dějin vzdělání a školství by neměl při osvětlování historického fenoménu dětství chybět. Poskytuje při tom dvojí obraz. Vedle přísného provozu školy, určeného luterstvím, stojí oblast překvapivě rozsáhlého volného času. V každém případě je na základě uvedených skutečností nutno korigovat obraz dětství jako konsekventního předstupně světa dospělých, tak jak ho vytvořil Philipp Ariès.

(Autorské resumé)

MICHAL SVATOŠ

Děti ve školských řádech partikulárních škol pražských měst předbělohorského období (16. a počátku 17. století)

Vysoce rozvinuté latinské městské školství v českých zemích doby předbělohorské patřilo v evropském kontextu ke specifickým. V případě pražských latinských škol pak v rámci domácího vývoje žádnou zvláštnost nelze zjistit. Ta spočívala jedině v tom, že vrchní dohled nad učiteli a žáky i nad výukou městských latinských škol byl

svěren blízké karolinské univerzitě, což bylo dáno historickým vývojem od počátku 15. století. Členové univerzity proto často působili jako učitelé pražských partikulárních škol a byli i autory vzorových školních řádů. Značná míra partikularismu, která se projevovala školskými rády pro jednotlivé školy a města, byla v Praze vystavena neustálému tlaku karolinských mistrů, kteří se snažili podřídit si své odchovance vlastnímu dohledu. Spory o školu mezi farou a městem tak v předbělohorských Čechách postupně nahrazovalo soupeření mezi městy a univerzitou.

Školské rády humanistického období přinášejí jen minimální informace o žácích (dětech) samotných. Žák je v nich jen pasivním činitelem „příjemce“ vzdělání, aktivní roli hraje kantor, a i ten je svázán předpisy, které se týkají obsahu a metody výuky nebo chování svěšeného žactva. „Paternalistický“ přístup k dětem je patrný ze všech školských předpisů, výukou počínaje přes chování až po materiální závazky žáka ke škole. O individualitě jednotlivých žáků pak vypovídají spíše prohřešky proti školním řádům. Podle školních řádů rozhodujícím činitelem pro výchovu a vzdělávání dítěte byl vždy dospělý, a to nejen v rovině „morální“ (odpovědnost rodičů, opatrovníků nebo příbuzných za výchovu dětí), ale i „materiální“. Samotné vzdělávání bylo ponecháno převážně na učiteli. Viděno prizmatem školských řádů předbělohorského období je dítě pouze objektem výchovy. Jeho věk je brán v úvahu pouze ve vztahu k výuce, respektive k jeho pokročilosti ve vzdělání. Dítě ve škole nemá jiná práva ani povinnosti než se pilně vzdělávat a mravně se chovat. Cílem popsané „disciplinace“ bylo vzdělání, které mělo dítěti zaručit náležité společenské postavení. Svět dětí dělil od světa dospělých zřetelný mezník – zletilost, i když paradoxně hranice zletilosti nebyla nijak přesně vymezena. Ve školním prostředí ji představoval vstup na univerzitu, který byl chápán jako ukončení dětského věku.

(Autorské resumé)

MARTIN HOLÝ

Úloha pražských měst v procesu výchovy a vzdělávání nobility na prahu novověku

Předkládaná studie se na základě analýzy pramenů různého druhu, zejména pak úředních, osobních a literárních, zaměřuje na význam

pražského souměstí pro výchovu a vzdělávání šlechty v 16. a v prvních desetiletích 17. století. Přestože se primárně soustředí na nobilitu z českých zemí, věnuje částečnou pozornost také šlechtě zahraniční. I ona totiž absolvovala v některých případech studia v centru Českého království.

Pražská města, jako místo studií z řady důvodů atraktivní, nabízelu urozeným různé možnosti vzdělávání. Pokud jde o preuniverzitní studia, nepřicházela v úvahu pouze edukace ze strany soukromých vychovatelů (viz též dále), případně návštěva některé ze zde hojně se vyskytujících soukromých, zpravidla latinských škol (snad nejoblíbenější, a to i v řadách zahraniční šlechty, byla privátní škola, zřízená a dále než dvě desetiletí vedená známým humanistou Matoušem Collinem z Chotěřiny), ale také vzdělávání se na některé z tradičních pražských městských partikulárních vzdělávacích institucí, jichž se v Praze nalézal více než tucet. Přestože jsou prameny k nim dochovány velmi torzovitě, zdá se, že je však šlechta vyhledávala jen v omezené míře (spíše ojedinělé doklady máme pouze pro školy u sv. Jiljí, sv. Jindřicha, sv. Petra a u Týna). Naopak velmi populární bylo jezuitské gymnázium v klementinské koleji. Doklady šlechtických studií máme také pro některé, v 16. či zejména 17. století nově založené školy, jako bylo například gymnázium zřízené luterány při kostele sv. Salvátora na Starém Městě pražském.

Specifickou, dosavadním bádáním neprávem podceňovanou formu preuniverzitních studií nabízela společenským elitám Českého království také pražská utrakvistická univerzita, respektive jednotlivci z jejích profesorů, často držitelů významných univerzitních hodností, jako byli např. Martin Bacháček z Nauměřic, Petr Codicillus z Tulechova či Marek Bydžovský z Florentýna, kteří do svých bytů často přijímali šlechtické žáky. Ti pak u nich nejen absolvovali soukromou výuku partikulárního charakteru, ale zpravidla zároveň bydleli a stravovali se. Vysokoškolská studia však šlechta na půdě Karlova učení absolvovala zřejmě jen velmi zřídka. To platí ostatně i pro takzvaná studia superiora Tovaryšstva Ježíšova při staroměstské koleji sv. Klimenta.

Pražská města a jejich obyvatelé hráli však ve výchovném a vzdělávacím procesu české a moravské šlechty v 16. a v prvních desetiletích 17. století ještě jinou úlohu. Nobilita měla totiž zpravidla i v době svých školních studií, realizovaných jak v Praze, tak i v jiných místech České koruny či v zahraničí, zároveň vlastní vychovatele. A jimi

se z mnoha důvodů stávaly také osoby pocházející z pražských měst, a to jak z některých movitých patricijských rodin, často nobilitovaných, tak také z dalších vrstev městské společnosti. Vedle řady méně známých jmen mezi nimi najdeme i některé proslulé osobnosti z dějin literatury, historiografie i jiných oborů, jako byli např. Jan Banno z Fenixfeldu, Petr Gzell, Pavel Skála ze Zhoře či Pavel Ješín z Bezdčezí. I na toto dílčí téma se studie pokusila poukázat.

(Autorské resumé)

MICHAELA FREEMANOVÁ

V cizích službách. Život a smrt pražského fundatisty

V 18. století přicházelo do Prahy za obživou množství lidí z českých zemí i z jiných částí monarchie a z dalších evropských i mimoevropských států – mezi nimi i děti. Hudebně nadaní chlapci se tu mohli uplatnit jako fundatisté chrámových kůrů – při katedrále sv. Víta, v klášterech a farních kostelech. V případě nemoci byli posíláni na František do nemocnice milosrdných bratří, kteří do Prahy přišli v roce 1620. V letech 1687–1703 se budova jejich špitálu, původně určená pro péči o dvanáct pacientů, rozrostla díky podpoře šlechty a vysokého kléru v nemocnici a řádový konvent, při kterém byl v roce 1736 založen vlastní noviciát. V roce 1737 byla nemocnice od základů přestavěna. V roce 1761 tu byla zřízena anatomická posluchárna, lékařská a ošetřovatelská škola zde fungovala v letech 1778–1791. Přes neustálý nedostatek peněz (nemocnici finančně podporovali císař, pražská šlechta i měšťanstvo) patřil pražský řádový hospitál k nejmoderněji orientovaným medicínským a farmakologickým institucím své doby; 7. února 1847 tu člen řádu chirurg Coelestin Franz Opitz provedl jednu z prvních operací v celkové éterové narkóze v rakouské říši; jiný lékař, řádový historik Joannes de Deo Sobel, se vydal koncem šedesátých let 19. století do Edinburghu, aby se seznámil s metodami využití Listerovy antiseptiky. Od prvních desetiletí 18. století hrála ve vzdělávacím systému milosrdných bratří mimořádnou roli hudba. Pražský konvent byl proslulý svými hudebními produkcemi; o tom, že měl své vlastní fundatisty, se lze dozvědět pouze z katalogů zdejších pacientů. Jejich vypovídací hodnota je mimořádná. Poskytují detailní informace o skladbě pražského obyvatelstva, jeho pohybu, zdravotním stavu, náboženské orientaci i majetkových poměrech

(do nemocnice milosrdných bratří přicházeli pacienti vesměs ve špatném oblečení a bez peněz), a to od 17. do počátku 20. století.

(Autorské resumé)

ANNA MIKOŁAJEWSKA

Prostor dítěte – mezi vírou a školou v raně novověké Toruni

V mnohonárodnostním polském státě užívalo Královské Prusko v raném novověku specifická práva, což vedlo k tomu, že pruská města se vyvíjela jiným způsobem než města Polské koruny. Obchodní středisko Toruň se stávalo jedním z významných kulturních center, čerpajícím z bohatství kultur, jejichž nositelé nacházeli v Prusku útočiště. Místní gymnázium, které zde působilo od druhé poloviny 16. století, se stalo krátce po zřízení *classis suprema* v roce 1594 jednou z oblíbených škol. S podporou městské rady nabízelo studentům stále se zlepšující podmínky. Byla zajištěna strava a ubytování pro nemajetné děti, studentům byla k dispozici knihovna, do města byli povoláváni významní profesori. Počátkem 17. století rozvíjeli ve městě své aktivity jezuité a pokoušeli se o založení katolické koleje.

Konfesionální antagonismy, které formovaly život města jak na počátku reformace, tak poté, byly zřetelné a určovaly úpravu dvou prvních školních řádů toruňského akademického gymnázia, tj. *Novae Scholae Thorunensis Ratio doctrine et discipline* (1568) a *Leges ac instituta Scholae Thoruniensis* (1600). Uvedené řády poskytly v této studii podnět k úvahám věnovaným dětem a mladým lidem, kteří absolvovali školení na uvedeném ústavu, a také prostoru, který mohli využívat.

Městská elita, usilující o dosažení homogennosti, považovala za svou povinnost co možno nejpřesněji regulovat život žáků a tímto způsobem omezit všechny druhy jejich přestupků. Především po příchodu jezuitů do Toruně se to ukázalo jako mimořádně obtížné. Detailní předpisy pro život ve škole ponechávaly žákům, jejichž věk se pohyboval od šesti či sedmi let do dvaceti či jednadvaceti, jen malý volný prostor. Škole museli věnovat celý den, a také v místech, kde byli ubytováni, byli děti a mladí lidé podrobeni silné kontrole dospělých a starších spolužáků. Zatímco v prvním školním řádu byla zdůrazněna role školy jako ústavu, který měl z dětí vychovávat věřící, lze po reformě v osmdesátých a devadesátých letech pozorovat

vyrovnanější vztah mezi církví a školou. Víra a teologické vědění však hrály stále velkou roli.

Zkoumané školní řády ukazují, jak velmi se sféry vlivu obou institucí, „Ecclesia“ a „Respublica“, prolínaly. Život města po reformaci byl naplněn konfesijní horlivostí, mísily se vlivy různých protestantských konfesí. „[S]cholae sint seminaria Ecclesiae“ – o tomto principu druhého toruňského školního řádu nelze pochybovat. Ve škole platilo, že je nutno pracovat ruku v ruce pro dobro žáků a celé obce, neboť nedospělé chlapce považovali tvůrci školních řádů za zvláště málo odolné působení ďábla. Všeobecně přijímané životní normy městského společenství byly promítány do školního prostředí a následně se od žáků očekávalo, že se budou chovat podle norem, které platily za hranicemi školy. Čím bezbrannější se protestantští měšťané cítili s ohledem na jednání katolíků, tím významnější se jim zdála ochrana nejvíce ohrožené skupiny, tj. mládeže. Hranice, které se společnost pokusila vytvořit pro dětské aktivity, byly zamýšleny jako ochranná opatření, jež měla sloužit celému protestantskému společenství.

(Autorské resumé)

PIOTR KOCIUMBAS

Výchova mládeže a hudebně-básnická tvorba na akademickém gymnáziu v Gdaňsku v 17. století

Gdaňsk, který se ocitl pod vlivem reformace a renesance, se rozhodl reformovat školský systém města na základě principů raně novověkého díla Johanna Sturma a Philippa Melanchthona. Místní gymnázium bylo vytvořeno v roce 1580 na principu „schola particularis“ se čtyřmi nižšími a dvěma akademickými třídami. Jedním z předmětů, které se vyučovaly v nižších třídách, byla hudba. Pod vedením kantora nebo varhaníka gymnaziálního kostela Nejsvětější Trojice se žáci zdokonalovali nejen ve zpěvu, ale také v instrumentální hře. Při všech příležitostech, které vyžadovaly hudební rámec a souvisely s činností školy nebo s bohoslužbami ve zmíněném kostele, dávali žáci nahlédnout do svého umění. Disciplína musica pěstovaná na gdaňském gymnáziu vděčí za mnohé Johannu Maukischovi, v letech 1651–1669 rektorovi školy a pastorovi kostela Nejsvětější Trojice. Maukisch ovlivnil školství v Gdaňsku ve druhé polovině 17. století

zásadním způsobem. Snažil se prohloubit náboženskou praxi mládeže a zavádět její nové formy. Při skládání duchovních písní mohl plně uplatnit svou zálibu v poezii a svůj básnický talent. Skládání písní přivedlo rektora k plodné spolupráci s Thomasem Strutiem, organistou gymnaziálního kostela. Ten mnohokrát zhudebnil Maukischovy texty a zkomponoval řadu skladeb, jež byly úzce spjaté s životem gymnázia. Prvotinou v jejich spolupráci byla sbírka *Vierfache Musicalische Dienstwilligkeit*, která vyšla tiskem v roce 1655. Dva *Musikalische Gespräche*, které sbírka obsahuje, oslavují uměleckou formou slavnost, na níž jsou mládeži předčítány *Leges Gymnasii*. Rok 1655 přinesl další společné dílo – *Musicalisches=Gespräch. Aus dem XIII. Capitel Mathaei*. Téma této kompozice úzce souviselo s obsahem kázání, které měl Johannes Maukisch v kostele Nejsvětější Trojice před veřejnou zkouškou gymnazistů. Nejrozsáhlejší prací z jejich společné produkce jsou dvě sbírky vydané v roce 1656: *Lobsingende Hertzens=Andacht* a *Geistliche Sing= und Bet=Stunde*. Obsahovaly cca 110 vokálních a vokálně-instrumentálních skladeb, vyznačujících se jednoduchou stavbou a technickou nekomplikovaností. Obě díla se podobají gymnaziálním příručním katechismům a zpěvníkům.

Výše uvedené práce, které organizovaly duchovní sféru gymnaziálního života a řídily gymnaziální každodennost studujících dětí a mládeže, představovaly také – respektive především – cennou pedagogickou iniciativu. Vštěpovaly mladé generaci gdaňských obyvatel etické a náboženské zásady: život v souladu s vírou, smysl pro kolektiv a píli, moudrost a vytrvalost v duchu protestantismu. Filozoficky a rétoricky založená forma dialogu stejně jako písně rozdělené do několika slok, které lze nalézt v těchto kompozicích, patřily k médiím s výchovným a vzdělávacím obsahem, podporujícím asimilaci dětí a mládeže. Kromě toho podporovalo společné hraní pocit sounáležitosti, vzájemné odpovědnosti a koncentrace gymnazistů. Ke slovu přitom přicházel jeden ze základních principů protestantského školství a protestantské katechizace: Zpívané se vtiskne do paměti lépe než vyřčené.

(Autorské resumé)

PETR KREUZ

Vyvolávání ďábla v jezuitské škole na Malé Straně roku 1644. Dětský čarodějnický proces?

Cílem příspěvku je jednak vylíčit se všemi relevantními detaily průběh případu vyvolávání ďábla žáky jezuitské školy na Malé Straně roku 1644 a podat charakteristiku jeho vybraných aktérů, jednak zodpovědět otázku, zda, resp. do jaké míry byl popisovaný případ dětským čarodějnickým procesem.

V úvodu je podán stručný nástin problematiky dětských čarodějnických procesů a tzv. čarodějnických dětí, které představují významné a nepřehlédnutelné fenomény v dějinách evropských honů na čarodějnice. Dětské čarodějnické procesy jsou typické zejména pro pozdější, resp. pozdní fázi západoevropských, středoevropských a také severoamerických honů na čarodějnice. Spadají totiž až do období od konce 16. století do padesátých let 18. století, přičemž kulminují teprve v poslední třetině 17. a v prvních desetiletích 18. století. Role dětí v čarodějnických procesech mohla být v zásadě dvojí: 1. Děti samy mohly být obviněny z čarodějnictví, a zataženy tak do již probíhajících honů na čarodějnice. 2. Děti aktivně vyvolaly čarodějnický proces tím, že samy sebe obvinily z toho, že jsou čarodějnice (případně čarodějové). Autor také upozorňuje na některé největší a nejspektakulárnější dětské čarodějnické procesy (Würzburg 1627–1629, Mora/Švédsko 1668–1676, Calw/Württembersko 1677 a 1683–1684, salcburské arcibiskupství 1675–1679, v Augsburgu 1723 až 1730 a Salem/Massachusetts 1692).

V další části příspěvku je podobně popsán samotný průběh vyšetřování případu vyvolávání ďábla žáky malostranské jezuitské školy v období od března do června 1644. Toto vyšetřování prováděla místodržitelská komise k tomu účelu jmenovaná, složená ze čtyř učených právníků, z nichž tři byli přísedícími pražského apelačního soudu. Dále autor přibližuje závěry, k nimž komise dospěla, a konečné uzavření případu v červenci a srpnu 1644.

V případě vyvolávání ďábla v jezuitské škole na Malé Straně v roce 1644 bylo komisí vyšetřováno celkem 19 chlapců ve věku 8–17 let. Další dvě osoby podezřelé ze spoluúčasti na vyšetřovaném případě se nepodařilo zadržet a vyslechnout.

Celkem 15 z chlapců bylo v době vyšetřování žáky malostranské jezuitské školy, jeden byl jejím bývalým žákem, zbývající tři sice nebyli

žáky této školy, ale měli k ní nějaký osobní vztah. Všichni vyšetřovaní chlapci byli příslušníky buď německého, nebo českého etnika a naprostá většina z nich ovládala oba zemské jazyky.

Vyšetřovaní chlapci pocházeli z různých sociálních vrstev. Nejvýše stavovsky postavenou osobou byl bezpochyby Petr Jiří Koleneč, jehož otec Jan Koleneč z Kolna byl hejtmanem panství Zbiroh, Točnick a Králův Dvůr a v roce 1629 byl povýšen do rytířského stavu. Dále bylo mezi vyšetřovanými chlapci několik dětí plnoprávných měšťanů (včetně dvou synů měšťských radních). Patrně však v řadách vyšetřovaných chlapců mírně převažovaly děti z rodin neplnoprávných měšťských obyvatel a šlechtických služebníků. Většina vyšetřovaných chlapců byla zřejmě z Malé Strany, několik chlapců pocházelo z dalších pražských měst – z Nového Města pražského a z Hradčan.

V poslední části příspěvku se autor pokusil sledovat, žel s nepříliš uspokojivým výsledkem, další životní osudy třech vyšetřovaných chlapců.

I když malostranský případ vykazuje jisté specifické rysy, jednalo se nepochybně o dětský čarodějnický proces, který navíc svou podobou i průběhem v podstatě zapadá do celkového vývojového kontextu dětských čarodějnických procesů v západní a střední Evropě.

(Autorské resumé)

PAVLA SLAVÍČKOVÁ

Na pomezí dospělosti. Majetkoprávní pohled na postavení dětí v raně novověké městské společnosti

Z pohledu právních norem stály děti v období raného novověku v popředí zájmu jednoznačně zejména jako budoucí dědici rodinného majetku, a to bez ohledu na to, v jaké právní oblasti se pohybujeme. Samotné raně novověké právní předpisy přitom ukrývají několik háčeků, které komplikovaly plynulost přechodu dítěte do života dospělých. Vše vynikne, pokud vedle dětí s ještě žijícími rodiči zahrneme do zorného pole také děti osiřelé.

Smrtí otce se osiřelé dítě dostávalo do poručenské správy, jejímž úkolem bylo postarat se o sirotčí majetek i dítě samotné. Velmi komplikovaný systém zajištění sirotčího majetku však způsoboval, že sirotek jen málokdy své dědictví dostal v tento zákonem garantovaný moment a ve stanovené výši. To v praxi znamenalo, že sirotek nemohl

s dědictvím po rodičích jako s odrazovým můstkem do dalšího života počítat. Pravděpodobnost, že sirotek po dosažení dospělosti dostane do dalšího života majetek, na který měl zákonný nárok, byla vyšší jen u toho, komu v rámci dědických podílů připadla nemovitost, která se kvůli dluhům nemusela prodat a na které zůstala hospodařit vdova, která se znovu neprovдалa, nebo poručníci bez dědického nároku. Ve všech ostatních případech se dítě muselo smířit s vyplácením svého podílu formou postupných splátek, což se mohlo protáhnout – a obvykle se také protáhlo – na mnoho let. Dítě, které stačilo dospět za života svého otce, oproti sirotkovi svůj podíl sice dostalo, zřejmě však v menší výši, než by měl činit ideální rovný díl jako v případě sirotka, a proti tomu nemělo žádné odvolání. Pokud rodina nevlastnila více nemovitostí, které by otec synovi nebo dceři daroval, není zcela jasné, z čeho se tento podíl skládal. Pravděpodobně šlo o movitý majetek nebo peníze; zdali mu byl tento podíl vyplacen jednorázově, není úplně zřejmé, a to vzhledem k malému množství pramenů, které by tyto informace poskytovaly, a také k nízkému stupni jejich zpracování. Totéž můžeme říci i v případě věna. I právní normy obsahují články, které ukládají, jak postupovat v případě, že věno, na kterém se ve smlouvě budoucí manželé domluvili, nebylo vyplaceno. Samotné smlouvy nám sice uchovaly znění této dohody, ale už ne to, jestli a kdy byla tato smlouva naplněna. Že dostanou, co jim náleží, měly shodně všechny děti jistě zřejmě jen v případě výbavy. Například zmíněné šacunky na ni kladly zvláštní důraz. Z výše řečeného vyplývá, že oproti očekávání nebyl tak velký rozdíl mezi dítětem neosiřelým a osiřelým. Ani pro jednu z obou skupin nebylo období, kdy se děti stavěly na vlastní nohy a oddělovaly od původní rodiny, z majetkového hlediska lehké. Co jim pomáhalo tento problém přestát, zůstává otázkou.

(Autorské resumé)

DAVID TOMÍČEK

Obraz dětského věku v česky psaných lékařských pramenech 16. století

V medicíně 16. století bylo dětství vnímáno jako specifická fyziologická kategorie, vymezovaná s ohledem na tradiční periodizační rámce. U univerzitně vzdělaného lékaře Jana Koppa z Raumentahu

končí rané dětství v sedmi letech, dětství jako takové ve čtrnácti letech. V tomto roce již mladý člověk může přijímat v zásadě stejné potraviny jako dospělí a nemusí sledovat různá omezení. Kopp, jehož pojednání o dětském věku je mezi soudobými česky psanými lékařskými prameny nejpodrobnější, s podrobnějším členěním doby dětství nepracuje, všímá si však některých výrazných či přechodových momentů (růst zubů, ukončení kojení atd). Mezi dětskými nemoce- mi vzbuzoval zcela jistě vážné obavy božec, a to jak mezi učenými lékaři, tak i v lidovém prostředí. Specifické riziko pro malé dítě představovalo také uhrnutí, akt vysvětlovaný na fyziologickém základě, nicméně často směřovaný s uřknutím.

(Autorské resumé)

MILOŠ SLÁDEK

Proměny obrazu dítěte a výchovy v českých pobělohorských postilách aneb Řádně přiznaný zmetek či stavba z písku

Práce se zabývá obrazem dítěte v českých sbírkách kázání 17. a prvních tří čtvrtin 18. století a jeho srovnáním s obrazem dítěte v traktátu Šimona Lomnického z Budče Děťinský řápek (doslovně lahvička opatřená rourkou k sání tekutiny) z roku 1609. Možnosti pro využití homiletických a dalších literárních textů jako prameny pro poznání širších kulturně-historických souvislostí dané doby jsou jen částečné; zatímco exempla a citáty z autorit obvykle odrážejí situaci a názory sice stále připomínané, ale několik století staré a mnohdy postupně se vytvářející, modelové situace předkládané zejména kazateli 18. století bývají vystavěny na základě aktuálních, konkrétních znalostí. Klíčové pro pochopení dětství ve středověku a v raném novověku jsou zmínky o dětech a vztazích rodiče – děti v Bibli. Z nich pochopitelně nejvýznamnější jsou ty úryvky, které byly zařazeny do perikopního systému. Velký význam měla i mimobiblická křesťanská tradice a některé životy svatých.

Zatímco Šimon Lomnický se zabývá více povinnostmi dětí ke stárnoucím rodičům, zájem většiny kazatelů je směřován jednoznačně k otázkám povinností rodičů vůči dětem. V pojetí přísnosti výchovy se kazatelé vzájemně liší, někteří zdůrazňují roli metly za všech okolností, jiní se domnívají, že metlička se používá jen v případech, kdy laskavé napomínání není nic platné. Lomnický mluví o vlivu neřestí

rodičů na mravnost dětí, někteří z kazatelů naopak zdůrazňují mravní samostatnost každého jedince. Lomnického i kazatele 17. a 18. století spojuje na jedné straně odpor k přílišné lásce rodičů k dětem, na straně druhé jednoznačně zavrhuje i neuvážené tresty, prchlivost a nadávky adresované dětem. Jen menší část kazatelů v souvislosti s výchovou akcentuje i otázku dobrého školního vzdělání, naopak často zmiňují pro ně aktuální otázky domácí výuky náboženství. Někteří duchovní řečníci mimoděk zachytili i podobu dobových nejoblíbenějších dětských her. Postupně, i když zatím jen výjimečně se v kázáních 18. století začíná objevovat nový pohled na dětskou naviť, za níž se někdy – zřejmě ve zcela novém pojetí – může skrývat i hlubší poznání tohoto světa. Na rozdíl od Lomnického se kazatelé věnují i otázkám dospívání a kontaktům mezi pohlavími, které předcházejí výběru partnera. Zejména dívky kazatelé doporučují držet již od dvanácti let doma, pokud možno i dále od okna. Varují jak před účastí na tancovačkách, tak před návštěvami většiny divadel. Zároveň přiznávají, že dobová praxe je zcela odlišná od jejich doporučení a že mnohé matky dcerám tolerují i nerušené schůzky s nápadníky. Výsledkem dle kazatelů bývají častá těhotenství ještě před uzavřením sňatku.

(Autorské resumé)

DOROTA ŻOŁĄDZ-STRZELCZYK

Dětství ve městě v polských zemích v 16.–18. století – možnosti pramenné a badatelské perspektivy

Téma dětství v historii Polska, respektive polských měst, stálo dlouhá léta na okraji badatelského zájmu. Důvodem byl i relativní nedostatek pramenů z bývalé Rzeczypospolitej. Výjimku tvořila pouze města v oblasti Královského Pruska, kde bylo téma raně novověkého dětství dokumentováno prameny – a následně výzkumy – lépe.

Jako základní prameny k dějinám dětství představuje autorka prameny hmotné, spojené především s archeologickými výzkumy. Jedná se o dochované předměty ze sféry každodenního života, ale týkající se i úmrtí dětí. Druhou skupinu zastupují prameny ikonografické, především z oblasti ikonografie kommemorativní. Jedná se o epitafy, které však byly zastoupeny spíše ve šlechtickém prostředí, a portréty, přinášející skupinová vyobrazení dětí. Z ikonografických

pramenů nabývají na významu i votivní obrazy, reagující většinou na uzdravení dětí, respektive jejich záchranu Pannou Marií či některým ze světců. Zmiňované ikonografické prameny přinášejí vedle informací o materiálních aspektech života dětí také doklady o vztahu dospělých k dětem.

Třetí skupina pramenů, tj. prameny písemné, je zastoupena nejčastěji a má značně různorodou podobu. Jedná se především o pozůstalostní inventáře, účetní knihy, dokumenty spojené s fungováním škol, testamenty, korespondenci, památníky nebo prameny církevní proveniency. Významnou roli sehrávají i prameny právní, reflektující postavení dětí, především těch osiřelých, nemanželských a nalezenců, v dobovém právním systému.

Autorka přibližuje výběrově některé ze základních badatelsky využívaných pramenů k dějinám dětství ve městech na historických polských územích. Základním pramenem k demografickým výzkumům jsou soupisy obyvatel, které se však objevovaly až na sklonku raně novověkého období. Významnou součástí evidence obyvatel představují písemnosti farních archivů, především matrik. Z církevních pramenů je připomenut i význam knih zázraků a materiálů náboženských bratřev. Význam má také soudní agenda vykonávaná městskými radami. Z této oblasti jsou zmíněny pozůstalostní inventáře, které poskytují informace o předmětech spjatých v měšťanských domácnostech s dětmi (hračky, ložní prádlo, oděvy, nebo obuv) a současně upřesňují, jaký prostor byl dětem v rámci měšťanské domácnosti vyhrazen. Dále autorka uvádí měšťanské testamenty, které řeší budoucnost dětí, a to jak materiální podmínky jejich života, tak výchovu a vzdělání. Samostatnou a významnou skupinu pak představují písemnosti dokládající působení sítě škol v prostoru měst, propojených významně s církevním prostředím.

Představené prameny mohou odpovědět na řadu otázek týkajících se dobového právního pojetí dětství, problémů demografických, vztahu měšťanské společnosti k dětem, dětských aktivit, jejich výchovy a vzdělávání, vztahu církevního prostředí k dětem atd.

Množství pramenů k dějinám dětí a dětství ve městech i četnost jejich výskytu postupně vzrůstá. Celkově více informací k tomuto tématu lze v Polsku nalézt ve šlechtickém prostředí, což souvisí s dominantním postavením této společenské vrstvy v polské společnosti. Autorka však připomíná, že do budoucna by se měly výzkumy tématu ubírat cestou analýz problematiky dětství napříč historickým

společenským spektrem a pramenná analýza by se měla opírat o interdisciplinární přístup, vycházející z celého spektra pramenů, tj. pramenů hmotných, ikonografických i písemných.

ANDREAS WEIGL

Mezi ochrannou péčí a žebrotou. Letmé pohledy na velkoměstské dětství ve Vídni na sklonku 17. století

Dětství v barokní Vídni v pozdním 17. a raném 18. století bylo ve věku kojeneckém a batolecím poznamenáno značným ohrožením života, a to dokonce i z hlediska dobových měřítek. Jednalo se o hrozby, které se dotýkaly rodičů, ať už se jednalo o císařskou rodinu, nebo na druhé straně o žebráky – nikoli stejně, ale přesto podobně. Až 50 % narozených dětí nepřežilo v jednotlivých letech první rok svého života, až 70 % jich zemřelo ještě v dětském věku. Pokud odhlédneme od služeb chůvy ve vyšších vrstvách společnosti, utvářely život dětí v prvních letech jejich života matky nebo příbuzné osoby ženského pohlaví. Matky se pokoušely nejen zajistit přežití dítěte, s dětmi si také hrály – minimálně v prostředí vyšších, ale také středních vrstev měšťanské společnosti – a v případě chlapců přebíraly jejich předškolní vzdělání, u dívek pak větší část jejich vzdělávání. Jak dokládají obrazové prameny, děti byly ve veřejném prostoru často vedeny za ruce, a to nejen proto, aby se vyvarovaly četných nebezpečí, která na ně ve městě číhala, např. v podobě četných užitkových zvířat. Nelze v žádném případě akceptovat, že otcové neměli zájem o své malé děti, i když kontakt s matkami se zdál být užší. Nemůže být ani řeč o tom, že existovalo „tabu“, co se týká něžnosti, ve vztahu k dětem. Nejen v rodičovském domě, ale i mimo něj se dětem v prostoru města nabízel dostatek možností vyžití s dalšími dětmi. Hry, které dokládají prameny, a stejně tak způsob chování dětí ukazují na pozoruhodně vysokou míru kontinuity. Rvačky, schovávaná a koulovačka patřily právě tak k dětské každodennosti jako pamlsky a drahé hračky jihoněmecké provenience u dětí z vyšších vrstev. Děti také napodobovaly procesí či obřady, které se odehrávaly ve veřejném prostoru. Dospělí si uvědomovali, že je nutné dětem poskytnout prostor a čas pro jejich aktivity, a to nejen v prostředí šlechtickém, ale také při péči o sirotky. Proti uvedeným empatickým aspektům, s nimiž se k dětem přistupovalo a které, jak se zdá, se podstatně nelišily od přístupu

v následujících dvou stoletích, stálo v protikladu u chlapců rigidní školní prostředí a minimálně jednotlivě se objevující brutalita při zacházení s uční nebo žebrajícími dětmi. Tomu odpovídala i praxe existující do roku 1720, nezohledňující věk při zacházení s dětmi, které se buď s rodiči, nebo samy ocitly v káznici v Leopoldstadtu. Tato koexistence obou aspektů byla významná pro inscenování šlechtického dětského věku ve veřejném prostoru, které potvrzuje obraz dětství, jak ho popisuje Philippe Ariès, podle něhož se s dětmi zachází jako s malými dospělými. Jak však exemplárně ukazují dopisy Johanny Theresie Harrachové, stavovská reprezentace tvořila dokonce i v prostředí vysoké šlechty jen poměrně malý segment dětského světa, který se vesměs vyznačoval mnoha moderními rysy.

(Autorské resumé)

SIMONA SLANICKA

Levobočci rodu Medici a Sforza na obraze. Benozzo Gozzolis, Průvod Tří králů jako ospravedlnění nelegitimní dynastie ve Florencii a v Miláně v době renesance

Nelegitimní děti byly v nových vládnoucích dynastiích v době italské renesance velmi četné a byly integrovány rovnoprávně s dětmi manželskými do rodiny. Na známé fresce Benozza Gozzolise Průvod Tří králů v rodinné kapli Medicejských ve florentském paláci Medici-Riccardi, na níž jsou zachyceni tři levobočci, se zdá, že tito lidé vystupují v prominentním postavení. Freska ukazuje především přátelství rodu Medici a Sforza, přičemž oba přední mužové rodu, Francesco a Alessandro Sforza, páni z Milána a Pesara, byli narozeni jako nemanželští. Cosimo di Medici, hlava florentské dynastie, se přitom neobával ukázat se v jejich bezprostřední společnosti, v úzce spojené skupině tří osob v popředí obrazu. Tím byl vyjádřen mocenský nárok těchto nových rodů. Nejmladší král v průvodu na obraze byl na základě rodinných insignií na uzdě koně jednoznačně identifikován jako Lorenzo di Piero di Medici, Il Magnifico. Tím vlastně přijímá roli černého krále Baltazara. Obraz se tak vtípnou formou věnuje nejasnému původu a vzestupu nových dynastií, které by rády prostřednictvím exotiky a luxusu svou okázalostí na obraze upoutaly pozornost diváka.

Příspěvek dále ukazuje, že levobočci jsou jako prominenti zastoupeni i na dalších slavných renesančních uměleckých dílech Raffaella a Leonarda da Vinci a že dokonce dva géniové období renesance – Leon Battista Alberti a Leonardo da Vinci – jsou v autobiografických textech i obrazech popisování a zpodobňování od dětství jako nemanželští. Právě kontrastní bádání o nemanželských a manželských dětech proto umožňuje osvětlit podnětné aspekty výzkumu dětství v období raného novověku a dokonale poznat prostor vymezený v určité společnosti zdánlivým outsiderům.

(Autorské resumé)

WOLFGANG HARTUNG

Chudoba a marginalita. Děti mezi sociální péčí a disciplinací v raném novověku

Výzkumu okrajových společenských skupin je věnována zvyšující se pozornost teprve od šedesátých let minulého století. Rovněž problematika dětí z uvedených sociálních vrstev stála dosud na okraji zájmu. Historicky se povědomí o tom, že děti ohrožené chudobou a marginalitou potřebují podporu a péči, objevilo až v 16. století a rostlo a zrábalo s rozvíjejícím se pedagogickým myšlením a v důsledku osvětských impulzů.

Sociální a humanitární situace dětí z uvedeného prostředí se odrážela na sklonku raného novověku v tzv. *Preisschriften*, zasílaných v roce 1777 na Académie v Châlons-sur-Marne, které shrnul a vydal roku 1780 abbé Jean de Malvaux pod titulem *Les moyens de détruire la mendicité en France, en rendant les mendiants utiles à l'état sans les rendre malheureux...* Jednotliví autoři v nich formou retrospektivních stížností, které se vracely až do 16. století, pojednávali politiku sociální péče a vytváření institucí v této sféře. Tím získal sborník charakter „sociální historie chudoby a marginality v raném novověku“, a to nejen pro Francii. Sborník rovněž otevřel široký horizont pedagogických, filozofických, teologických, duchovních, humanitárních, juristických, byrokratických i pragmaticky rozdílných představ, které do centra pozornosti postavily mimo jiné i děti.

Hlavní, především morálně a sociálně politicky zdůvodněný cíl „socializace“ těchto dětí z okrajových sociálních skupin vycházel ze snahy ochránit je před osudem žebráků, tuláků a zločinců. Mimo to

měly tyto děti přinést státu, společnosti a hospodářství užitek, nebo minimálně umořit náklady, které si péče o ně vynutila. Prostor, který toto vnímání užitečnosti zaujímal, ozřejmují opatření, jež systemizoval abbé Jean de Malvaux: fyzické pěstění, sociální výchova, křesťanská výchova, využití nadání chudých dívek, využití talentu sirotků a nalezců.

„Vrchol“ či spíše naopak nejnižší bod návrhů představoval „vojenský projekt využití chudých sirotků a nalezců pro stát“. Všechny dobové představy o dětech ohrožených chudobou a marginalitou obsahovaly velmi protikladné rysy, které vycházejí z tradičních křesťanských představ a prvků – či lépe fragmentů – osvícenského obrazu člověka, jenž se teprve formoval.

(Autorské resumé)

JITKA LNĚNIČKOVÁ

Prostor dětských her ve městech

Příspěvek představuje nahlédnutí do širokého světa dětských her. Pojednává o vztahu dětské hry a městského prostoru a pokouší se zachytit klíčové vývojové momenty tohoto vztahu od středověku do konce 19. století zpravidla na konkrétních případech ilustrujících situaci. V prvních oddílech studie přináší stručný přehled literatury, možných pramenů a zdrojů k dějinám dětských her. Další oddíl pojednává obecně o vztahu dětské hry a města. Následují oddíly věnované jednotlivých historických obdobím. Pro středověk jsou shrnuté různé zmínky dokládající poněkud rezervovaný vztah tehdejších dospělých ke spontánním hrám dětí nejen v rámci města. Proměnu přístupu k dítěti a hře v období renesance ilustrují různá naučení a oddíl uzavírá část věnovaná Komenskému a jeho přístupu k dětským hrám. V dalším oddílu se autorka zabývá osvícenstvím a jeho snahou uzavřít spontánní dětskou hru do pevného rámce výchovy. Poslední oddíl pojednává o 19. století a možnostech her ve městech podle sociálního postavení dětí. Příspěvek nemohl být ani vyčerpávajícím přehledem dětských her, ani podrobnějším vhledem do postavení dětí v rámci městské společnosti. Autorka se v něm snažila pouze představit jednu významnou složku historie dětství v průběhu několika staletí.

(Autorské resumé)